

3. A DÁK HÁBORÚKTÓL A MARKOMANN–SZARMATA HÁBORÚKIG

1. A MARKOMANN–SZARMATA HÁBORÚK ELŐZMÉNYEI

A 120-as évek a béke évei a Barbaricumban. 129 és 137 között ugyan számolhatunk egy-két kisebb szarmata betöréssel a provinciákba, de ezek nem jártak komolyabb következménnyel. E lokális jelentőségű csetepatékról vajmi keveset tudunk, legfeljebb néhány érme és Aquincum egy pusztulási rétege⁸²⁹ utal rájuk. A pénzleletek közül elsősorban az óbudai 563 darabos kincsleletet kell kiemelnünk, melynek záróverei Hadrianus uralkodása idejéből (123–128/129) származnak.⁸³⁰

A viszonylagos nyugalmat mutatja például, hogy 132–136 közt a Bar Kochba felkelés miatt néhány alakulatot kivontak a dunai provinciákból és átvezényeltek a Közél-Keletre. Ha nyugtalanságot észleltek volna a rómaiak, aligha viszik el a csapatokat távoli vidékre. A szakirodalomban utalás történik egy közvetett bizonyítékra is. L. Aelius Caesar a két Pannonia közös kormányzójaként szolgált. A provinciák irányítását rendszerint olyankor vonták egy kézbe, ha összehangolt védekezésre (vagy támadásra) rendezkedtek be a rómaiak. A helytartó 138-ban bekövetkezett halála után már nem látták szükségesnek ezt a megoldást: Inferior és Superior irányítása ismét kettévált.⁸³¹

Hadrianus uralkodása végén (137–138) kvád földről egy új háborús hullám indult. Pannonia Inferior előterében csatlakoztak hozzá a jazigok. (Még azt sem lehet kizárnunk adott esetben, hogy épp a fent említett csapatkivonásokról vagy a helytartó haláláról értesülve kezdtek a zavarosban halászni Pannonia barbár szomszédai.) A nagyrévi kincslelet jelzi, hogy a szarmata hátországban sem volt biztonságos az élet.⁸³² Az események átterjedtek Dacia Inferior és Moesia Inferior határára is. Ezzel párhuzamosan Daciát délkeletről 137-ben a roxolánok fenyegették. Talán ennek a háborús időszaknak a vége felé – Hadrianus uralkodása végén vagy Antoninus Pius hatalomra kerülése után – jártak a jazig követek Rómában „*ahol meg kívánták erősíteni a békét*”.⁸³³

Nem eldöntött kérdés, hogy az itt tárgyalt események húzódtak-e el, vagy egy rövid békés időszak után ismét kitört háború befejezésére utal a 140 tájára keltezhető katonai diplomák sorozata, valamint Antoninus Pius REX QUADIS DATUS feliratos sestertiusai (224. kép),⁸³⁴ melyek mutatják, hogy a kvádok elfogadták Róma fennhatóságát, azaz azt a jogot, hogy a Birodalom által kijelölt király uralkodjék felettük. A daciai régészeti leletek a 143. évről utalnak, amikor a kosztobók fronton indult támadás. Ezúttal innen kezdődött a betörések egy újabb hulláma és érte el 144/145-re Dacia Inferior határát. Csatlakoztak az alföldi szarmaták és végül a kvádok. Összefoglalva a 137 és 144/146 közti eseményeket, többé-kevésbé állandó konfliktusok, meg-megújuló hadi események jellemezték az egész Duna-vidéki Barbaricumot, mígnem elérkezett egy kb. 10 éves békés korszak a 150-es évek közepéig.⁸³⁵

⁸²⁹ BARKÓCZI 1957. 506.

⁸³⁰ Ez a leletegyüttes a Selmeci utcai evangélikus templom építése alkalmával, azaz a castrum területén került elő. JÓNÁS 1937., PEKÁRY 1953. 108., BARKÓCZI 1957. 504., 506. Az érméssel kapcsolatban ugyanakkor tudnunk kell, hogy azok a keltezésre gyakran nem nyújtanak megbízható adatot, mivel sokszor hosszú ideig forgalomban maradhettek. Ez a körülmény kincsleletek esetében is óvatosságra int.

⁸³¹ BALLA 1965. 144., MÓCSY 1974. 102.

⁸³² JÓNÁS 1924/25., BARKÓCZI 1957. 506. A kincslelet 133 után került földbe. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az érmekincsek keltezése (lásd még a 830. lábjegyzetet!) a barbaricumban különösen problematikus.

⁸³³ DIO LXIX.15.2. ld. erről MÓCSY–FITZ 1990. 37. Egy Rómába tartó szarmata követség valószínűleg nem számított különleges eseménynek. Legalábbis erre következtethetünk ifjabb Plinius (PLIN. EP. X.63–64., 67.) leveleiből, amelyekben arról értesít, hogy a szarmaták követe – természetesen ebben az esetben nem a Kárpát-medencei szarmatákról esik szó – útban van a Birodalom fővárosába a Plinius által legatusként irányított Bithynián keresztül.

⁸³⁴ RIC III. 620.

⁸³⁵ ALFÖLDI 1942. 190., NOLL 1954. 50–52., BALLA 1965. 144., MÓCSY 1974. 103.

224. kép • Antoninus Pius
REX QUADIS DATUS
feliratos sestertiusa
(RIC III. 620.)

A Pannonia és Dacia közti területen a 150-es évek első felének viszonylagos békéje a vihar előtti csend időszaka. A feszültség nőttön nőtt. Ennek hátterében talán már a gótok által kiszorított új népek beáramlása sejthető a Kárpát-medence ÉK-i sarkába. A háború gócpontja eleinte Dacia északi és keleti határán, a Felső-Tisza vidékén, illetve ismét a Kárpátoktól keletre élő szabad dákoknál, a kosztobókoknál lokalizálható. Az első harcokat alighanem már 154-ben megvívták. A helyzet 156-ra súlyosra fordult. 156 és 158 közt Statius Priscus helytartósága idején a szabad dákok erősen támadták Daciát, mélyen behatoltak a provinciába. Útjukat a Kis-Szamos, a Nagy- és Kis-Küküllő völgyében talált pénzleletek jelzik. Dacia Superior védelmét ismét meg kellett erősíteni.⁸³⁶

Balla Lajos szerint az alábbi betörések követhetők nyomon:⁸³⁷

157. december 13.: Dacia Superior,

158. július 8.: Dacia Superior,

158. szeptember 27.: Dacia Porolissensis,

157 vagy 158: Moesia Inferior,

159–160: Moesia Superior,

159–160. december 27.: Pannonia Inferior.

A Felső-Tisza-vidék – és egyúttal a Kárpát-medencei barbaricum – képe időközben alaposan megváltozott. A Kárpátalján a Przeworsk kultúra legkorábbi leletei már az I. században (a B1 időszakban) kimutathatók jelezve, hogy a germán kapcsolatok e vidék – feltehetőleg dákok – lakosságával már igen korán alakulni kezdtek.⁸³⁸ A Przeworsk leletek zöme a Felső-Tisza-vidéken azonban csak a markomann háborúk tájkától (C1 időszak) keltezhető (225. kép), azaz attól a periódustól, amikor a források alapján megjelentek a vandálok különböző törzsei – a viktovalok, a haszdingok és a lakringok – Dacia provincia ÉNy-i előterében.⁸³⁹

A II. század végén tehát a Felső-Tisza-vidéken egy új lelethorizont jelentkezett. A Przeworsk kultúra második hullámáról van szó (Kékcse, Tiszakanyár, Vásárosnamény–Hajnal u. stb. lelőhelyekkel). Korábban úgy véltük, hogy ezen a vidéken a szarmaták legkorábbi csoportjai is csak ekkor jelentek meg (226. kép).⁸⁴⁰ A szarmaták szállásterülete ebben az időszakban a Felső-Tisza-vidéken ÉK felé talán megnövekedett, dél

⁸³⁶ BALLA 1965. 145., MÓCSY 1974. 103.

⁸³⁷ BALLA 1965. 146.

⁸³⁸ KOBÁLY 1998.

⁸³⁹ DIO LXXI.12., SHA Marc.Ant. XXII. A forráshellyel kapcsolatos problémákat a korábbi irodalom felsorolásával tárgyalja ALFÖLDI 1942. 216. jegyzet, SCHMIDT 1942. 6–8., BÓNA 1986. 61–63., GODŁOWSKI 1993., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994., KOBÁLY 1998.

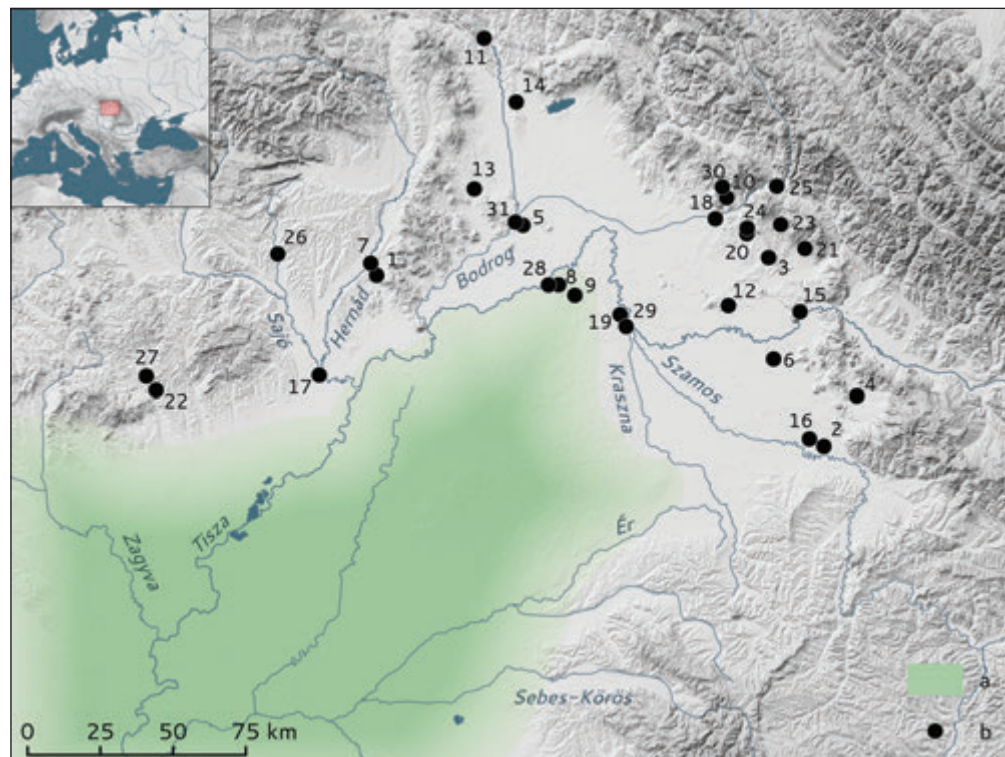
⁸⁴⁰ A Nyíregyháza határában újonnan előkerült aranytorquesszel – ld. a III.1.2. fejezetben! – kapcsolatban már utaltunk arra, hogy ez a korábbi kép egészen biztosan módosul az új leletek alapján.

225. kép • Jellegzetes Przeworsk sírlet Kékcseről (Felső-Tisza-vidék) (JAM, Boros György felvétele)

226. kép

- A Przeworsk kultúra elterjedése a Felső-Tisza-vidéken a II–III. század fordulójáig, a: szarmata szállásterület, b: a Przeworsk kultúra lelőhelyei (GODŁOWSKI 1993. Abb. 2., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994. Fig. 1, KOBÁLY 1998. 1. kép alapján) 1: Abaújszántó, 2: Apa, 3: Ardánháza/Ardanovo, 4: Béla/Boinești, 5: Bodrog, 6: Bratovo/Batár, 7: Gibárt, 8: Kékcse, 9: Kisvárd, 10: Klenovec/Novij Klenovec, 11: Kvakovce/Nagykőpatak, 12: Kvaszovo/Kovászó, 13: Lastovce/Lasztóc, 14: Lesné/Leszna, 15: Malaja Kopanya/Alsóveresmart, 16: Mediešu Aurit/Aranyosmeggyes, 17: Muhi, 18: Mukacsevo/Munkács, 19: Nagyvarsány, 20: Novoszelica/Kislucska, 21: Oszoj/Oszij/Szajkófalva, 22: Sirok, 23: Szmoglovica/Szmologovicja/Kisábránka, 24: Sztanovo/Sztánfalva, 25: Szvaljava/Szolyva, 26: Szendrőlád, 27: Terpes, 28: Tizsakanyár, 29: Vásárosnamény, 30: Verhnya Viznyica/Felsőviznice, 31: Zemplín/Zemplén

227. kép • A kárpáti kurgánok kultúrájának jelenlegi legnyugatibb lelőhelye Csengersima, ahol 2009-ben egy kurgánban szórt-hamvas temetkezés került elő. Sajátos módon a dák leletek hiányoznak, mellékletekként jellegzetes germán edények fordultak elő (publikálatlan, JAM, Jakab Attila ásátása; Boros György felvétele, Beleznai Gabriella rajzai)

felől pedig az Ér irányában terjeszkedtek és elérték Nagykároly/Carei vonalát.⁸⁴¹ Végül talán a kárpáti kurgánok kultúrájának hordozói – a szabad dák lakosság – is ez idő tájt bukkant föl a Kárpátalján (227. kép).⁸⁴²

A II. század első felének szarmata leletanyaga az Alföldön még viszonylag szerény mennyiségű. A telepek és temetkezések száma a II. század második felében hirtelen megugrik. Az eltolódás olyan mértékű, amelyet már nem lehet természetes demográfiai folyamatokkal magyarázni. Önmagában ez a tény már jelzi, hogy a Kárpát-medencébe bevándorló friss néphullámok között mindenképpen számolnunk kell egy újabb

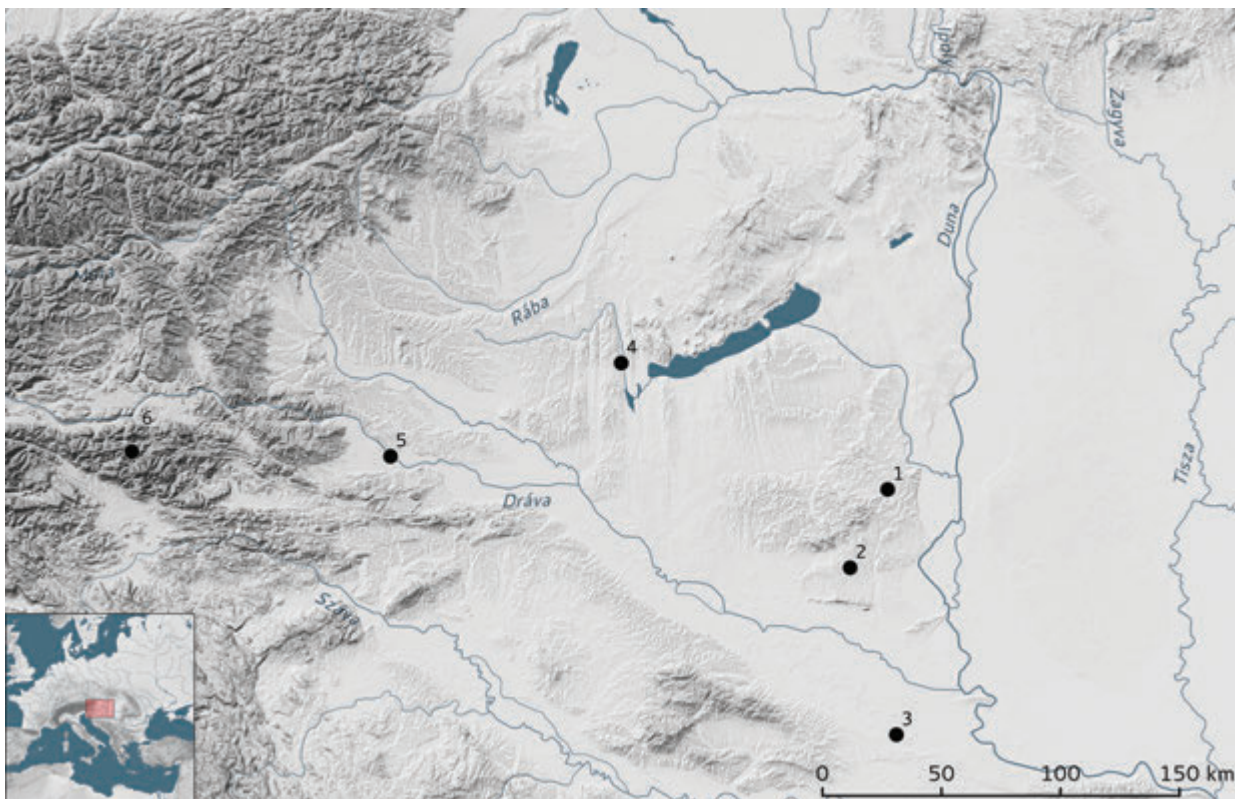
⁸⁴¹ NÉMETI–GINDELE 1997. A foglalás időpontjának meghatározásához jól használható a nagykárolyi szarmata csat (PÁRDU CZ 1947. 50. Taf. 3: 12., illetve a kronológiához: VADAY–KULCSÁR 1984. 240. risz. 4: 7.). A Románia ÉK-i részére vonatkozó adatokkal kapcsolatban Gindele Róberttel (Szatmárnémeti / Satu Mare) és Némethi Jánossal (Nagykároly / Carei) konzultáltunk. Segítségüket köszönjük!

⁸⁴² RUSZANOVA 1993. 172. karta 30.

– nagy létszámú – szarmata csoport érkezésével. Az anyagi kultúrában kimutatható új vonások ezt egyértelműen alátámasztják.⁸⁴³

A kettős, illetve hármas keltezést (készítési idő / használat / földbekerülés időpontja) figyelembe véve kérdés persze, hogy az új lelethorizont magukhoz a hadi eseményekhez, illetve inkább az azt megelőző vagy követő időszak történéseihez köthető.

Visszatérve a 150-es évekhez, Pannoniában és szomszédságában egy sor érmekincs (Bonyhád, Szemely, Bara Osatina, Zalahosszúfalu, Poetovio, Trögern) került ekkor földre (**228. kép**), ami jelzi a „biztonságérzet csökkenését” a provinciában.⁸⁴⁴ A Bánságban, illetve a Maros vonalán, Moesia Superiorban, Pannonia Inferior limesén a szarmatákat 159–160-ban Pannonia és Moesia hadseregeinek együttes akciója csendesítette le. Bár a kemény harcokat némi nyugalom követte, az nem volt hosszú életű. „...az északi barbárok [a gótok] által űzve menekültek” a különböző csoportok a Birodalom irányába, és „ha nem fogadták be őket, akkor háborút indítottak.”⁸⁴⁵ Márpedig akkora tömeget, amely ekkor fenyegette a dunai provinciákat, befogadni nem lehetett. Egy 162-re keltezett markomann – és talán kvád és jazig – betörés után a 160-as évek végén ismét fellángoltak a harcok.⁸⁴⁶ 166-ban a legkülönbözőbb, a rómaiak számára csaknem

228. kép • A 150-es évek eseményeihez kapcsolódó érmekincsek Pannoniában 1: Bonyhád, 2: Szemely, 3: Bara Osatina, 4: Zalahosszúfalu, 5: Ptuj (Poetovio), 6: Trögern

⁸⁴³ A kérdésre a fejezet végén a régészeti leletanyag tárgyalásakor visszatérünk.

⁸⁴⁴ NOLL 1954. 52–56., térkép, BARKÓCZI 1957. 506–507., MÓCSY–FITZ 1990. 37. Felmerült, hogy a barbaricum leletegyüttesek közül az abonyi kincsleletet is ekkor rejtették el (*Num. Közl.* 5. 1906. 105., BARKÓCZI 1957. 506–507.) Gabler Dénes hangot adott annak a nézetének, hogy ezek a kincsleletek inkább 170 táján kerülhettek földre, csak a provincia belsejében élők ennyi késéssel jutottak hozzá az új (Marcus Aurelius által vert) pénzekhez. Ezt az álláspontját a carnuntumi kincslelettel támasztja alá, melynek záróveretei 170-re keltezettek: itt ugyanis a katonaság a zsold révén előbb kapta kézbe a friss vereteket. (GABLER 2017. 22–23.)

⁸⁴⁵ SHA Marc. Ant. XIV.

⁸⁴⁶ SHA Marc. Ant. XII.: „Amíg a parthusok elleni háborút viselték, elkezdődött a markomannok elleni küzdelem.” A forráshely értékelése: ALFÖLDI 1942. 191.

ismeretlen barbárok – pl. a langobardok és az obiások – Pannonia Superiort rohanták le.⁸⁴⁷ Daciában 167 elején néhány hónapos látszólagos nyugalom honolt, majd 167 május végén – júniusban északról és nyugatról egyszerre érte támadás.

229. kép • Jelenetek a Marcus-oszlopról 1: A római hadsereg hajóhídon átkel a Dunán, 2: a rómaiak kegyetlen háborúban győzték le a barbárokat (PETERSEN-DOMASZEWSKI-CALDERINI 1896. Taf. 10: a és 110: b. alapján)

230. kép • Csatajelenet szarmatákkal a Marcus-oszlopról (PETERSEN-DOMASZEWSKI-CALDERINI 1896. Taf. 101: a. alapján)

231. kép • Marcus Aurelius Rómában a Capitoliumon álló bronz lovasszobra, részlet (a szerzők felvétele)

---

⁸⁴⁷ Lásd lejjebb!

2. A NAGY MARKOMANN–SZARMATA HÁBORÚK (229–230. kép)

Marcus Aurelius uralkodása idejére esik a Római Birodalom történetének egyik legkegyetlenebb háborúja, mely meghatározó volt az egész imperium akkori és további sorsát illetően (231. kép). A rómaiak veszteségeit érzékelteti, hogy csak a kvádok és a jazigok a háború lezárulása utáni békeszerződés keretében több mint másfél százezer foglyot adtak vissza.⁸⁴⁸

„Illyricum határától egészen Galliáig minden nép fellázadt – a markomannok, a varisták, a hermundurok, a kvádok, a svévek, a szarmaták, a lakringok, a burok, a viktualok, az oszok, a bésszek, a kobotok, a roxlánok, a bastarnák, az alánok, a peucinok, a kosztobokok. Ugyanakkor a parthusok és a britek részéről is háború fenyegetett. A császár roppant erőfeszítést tett, példáját követték a katonák, derekasan vezették a hadsereget a legatusok és a testőrgárda praefectusai, végül is sikerült legyőzni e rendkívül vad népeket...”⁸⁴⁹

A háború eseményeivel, okaival és következményeivel sokan és sok szempontból foglalkoztak. Ennek ellenére korántsem ismerjük olyan behatóan e korszakot, mint az várható lenne az események meghatározó voltát véve figyelembe. A kronológiával, a történések menetével, a császár elképzeléseivel kapcsolatban számos – gyakran egymásnak ellentmondó – hipotézis merült fel. Mindezek fényében nem lehet tisztünk a

232. kép • A markomann háború térképi vázlatja (BÖHME 1975. Abb. 3. alapján)

⁸⁴⁸ ALFÖLDI 1936. 161.

⁸⁴⁹ SHA Marc. Ant. XXII. – mint fentebb utaltunk rá, a források ekkor említik először a victovalokat, illetve a lakringokat. A forráshellyel kapcsolatos problémákat a korábbi irodalom felsorolásával tárgyalja ALFÖLDI 1942. 216. jegyzet.

kiterjedt irodalom értékelése, még csak részletes összefoglalása sem. Éppen ezért alapvetően itt – ahogyan az előzőekben is – csak abból a szempontból próbálunk közelíteni a történetekhez, amennyiben az általunk vizsgált nép, azaz a szarmaták sorsát legalább olyan mértékig érintették, amennyire a rómaiakét, hiszen aktív résztvevői voltak ezeknek a háborús eseményeknek, különösen azok végső időszakában (232. kép).

233. kép • A markomann háborúk idejére keltezhető érmekincsek és pusztulási rétegek Pannoniában, Noricumban és Raetiában
1: érmekincsek, 2: pusztulási rétegek (BÖHME 1975. Abb. 7. alapján)

Pannonia lerohanásában kezdetben a germánok jártak elől. A kutatók többsége hagyományosan a háború kezdetére – 166-ra – keltezi a 6000 langobard és obius betörését Felső-Pannoniába és összekapcsolja ezt az eseményt egy békekövetséggel, amelyben 11 nép képviselője tárgyalt Ialium Bassus helytartóval: „Mikor 6000 langobard és obius átkelt a Dunán, a Vindex parancsnoksága alatt álló lovasok megrohmozták őket, és a Candidus vezetése alatt harcoló gyalogosok ellenük siettek, a barbárok eszeveszett menekülésbe kezdtek. A barbárok, miután az első összecsapásuk így végződött, félelembe estek és követeket küldtek Iallium Bassushoz, aki akkor Pannoniát kormányozta, mégpedig Ballomariust, a markomannok királyát és más tizen úgy, hogy népenként választottak ki egyet-egyet, s miután a követek esküvel kezekedtek a békéről, hazamentek.”⁸⁵⁰

Kérdés, hogy a szarmaták követe ott volt-e a tárgyaláson. Nagy valószínűséggel nem. Miért gondolhatjuk így? A markomann-szarmata háborúk pusztításai jól érzékelhetőek a pannoniai régészeti leletek elemzése alapján. Elsősorban az érmekkel és megégett terra sigillatákkal⁸⁵¹ viszonylag pontosan keltezhető pusztulási rétegeket, másodsorban az érmekincseket (233. kép) kell itt figyelembe vennünk. Egy ilyenfajta

⁸⁵⁰ DIO LXXI.3.1 – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 12., illetve értékelése: ALFÖLDI 1942. 192., 223. jegyzet.

⁸⁵¹ A megégett terra sigillatákkal datált pusztulási rétegekről ld. GABLER 2006. 126–128.

vizsgálat jelen ismereteink szerint arra utal, hogy az első nagy barbár betörések – a fent leírt, 166–167-re tehető langobard-obius roham, majd a viszonylagos békét követően 170–171 táján az *expeditio Germanica* – elsősorban északról érte Pannoniát. Az utóbbi során a barbárok a Borostyánkőúton hatoltak be és a provincia nyugati részén pusztítottak egészen Aquileiáig, illetve Opitergiumig (Oderzo). A terra sigillaták hiánya a Dunántúl keleti felében, azaz Pannonia Inferiorban azonban csak 178–179 után mutatkozik meg, azaz ekkortájt hanyatlott le – átmenetileg – a terület nyugati provinciákkal folytatott kereskedelme.⁸⁵² További kutatások dönthetik el ennek fényében, hogy a pannoniai frontvonalon a háború első szakaszában a szarmaták milyen szerepet játszhattak.

A kérdés vizsgálatánál a szarmata kutatásnak a jövőben feltétlenül figyelembe kell vennie az észak-pontusi feliratokat is. Gondolunk itt például Titus Aurelius Calpurnianus Apollonides Chersonésosból származó dekrétumára. Marcus Aurelius a béke fenntartására 174-ben Chersonésosba küldte a nevezettet, aki alighanem a szarmatákkal és szkítákkal tárgyalhatott. A Birodalom törekvésének, hogy a békét az Észak-Pontusnál fenntartsa, nem ez az egyetlen jele. Nem téveszthetünk szem elől olyan régészeti adatokat, mint az Antoninus Pius és Marcus Aurelius pénzek ugrásszerű növekedését a délorosz sztyeppén. A barbár diplomácia kiépítésében fontos szerepet szánhattak Olbiának és Chersonésosnak.⁸⁵³ Kérdés persze, hogy mennyiben érinthette ez a törekvés a szarmaták legnyugatibb csoportjainak helyzetét. Ha az Alföldre is kiugró mennyiségben átkerülő II. század második fele denarokra gondolunk, akkor talán nem is csekély mértékben.

A parthus hadjárat végéig a tárgyalásokkal (és talán a római diplomácia bevált eszközével – a barbárok lefizetésével) ugyan még sikerült távol tartani az ellenséget a Duna-vidéken, azonban annak lezárása után két hadszíntéren folyt a háború a Kárpát-medencében, ugyanis komoly veszélybe került Dacia is. Itt 167 táján kell figyelembe vennünk egy jelentős barbár betörést, melynek következménye lehetett a verespataki (Roşia Montană / Alburnus Maior) leletegyüttes. Az ott talált viasztablák egyikének tanúsága szerint 167-ben egy temetkezési egylet 54 tagja közül az összejövetelre csak 17 tudott eljönni. A leletegyüttes alapján egy ekkortájt bekövetkezett támadás hatására rejtették el a táblákat. Ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy hamarosan egy újabb betörés következett, hiszen az elrejtők közül senki sem tudott visszatérni értük (234. kép).⁸⁵⁴

A birodalomnak a Duna-vidéki barbárok nagyarányú együttes megmozdulásával kellett számolnia. A helyzetet súlyosbította a – 168-ban vagy 169-ben – kitört pestisjárvány, melynek következményeként „kocsikkal és szekerekkel szállították a holttesteket.”⁸⁵⁵ A rómaiaknak a katasztrofális szituációban összehangolt védelmi stratégiára volt szükségük. Ebben Daciának fontos szerep jutott: a nagyszabású ellentámadás egyik fő kiinduló bázisa lehetett.⁸⁵⁶ Hadserege élén a kor egyik legkitűnőbb katonája M. Claudius Fronto állt. 169/170-ben Dacia és Moesia Superior határán súlyos harcokra került sor, amelyekben Fronto – a két

---

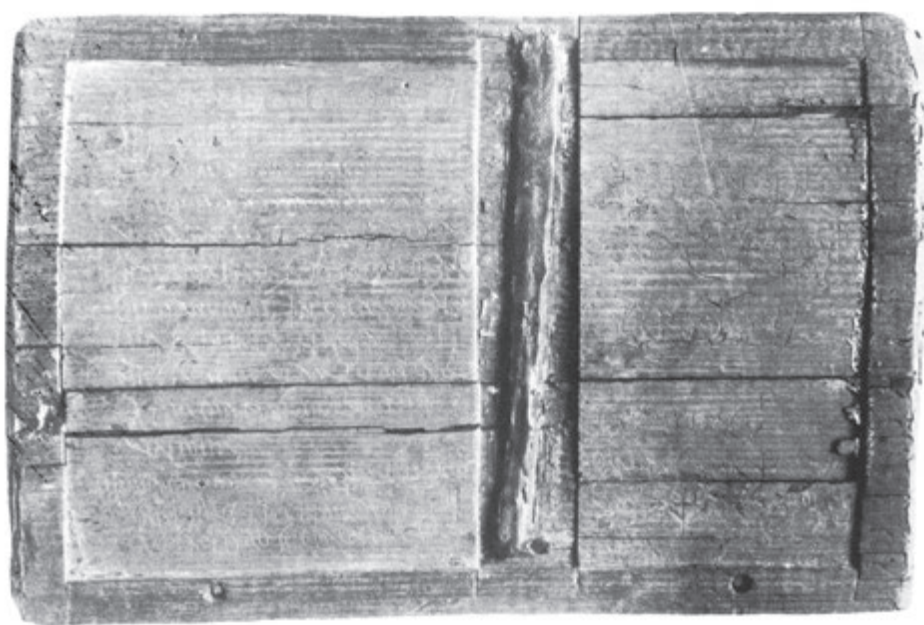
⁸⁵² A kérdés jó összefoglalója: GABLER 2006. különösen 126–131. A régészeti adatok mellett figyelembe kell vennünk, hogy csak a felső-pannoniai helytartó intézkedett, ami ugyancsak alátámasztja azt a feltételezést, hogy az első nagyobb csapás a Dunántúl nyugati felét érte (ALFÖLDI 1942. 222. 225. jegyzet). Az eseményekhez és a hadszíntérhez lásd még MÓCSY–FITZ 1990. 37–38.! De említhetjük itt azt a jelenséget is, hogy a borostyán mennyisége a háborúk utánra alaposan megcsappant (PROHÁSZKA 2006. 88. – a vonatkozó irodalommal).

⁸⁵³ ANTONOVA–JAJLENKO 1995.

⁸⁵⁴ ALFÖLDI 1936. 162., ALFÖLDI 1942. 192. A verespataki leletekkel kapcsolatban Visy Zsolt felhívta a figyelmet a háború kitörése nyomán a gazdasági életben kialakult válságos szituációra. Jelzi a helyzetet Marcus Aurelius lépése, aki 169-ben a császári magántulajdonban lévő értéktárgyakat elárverezte. A megszorító intézkedések – mint amilyen például az, hogy 11 éven keresztül a katonai diplomákat a szokásostól eltérően nem bronzból, hanem fából készítették – ugyancsak a gazdasági krízisre utalnak (VISY 2005.).

⁸⁵⁵ SHA Marc.Ant. XIII.

⁸⁵⁶ Dacia szerepéhez ld. ANGYAL–BALLA 1972. 154–155.

234. kép • Roşia Montană-i/verespataki (Alburnus Maior) viasztábla (Tóth 1986. 18. kép alapján)

tartomány egyesített hadseregének parancsnoka – maga is elesett.⁸⁵⁷ A barbárok 170-ben behatoltak Dacia területére és már Sarmizegetusát fenyegették. Marcus még ebben az évben Daciába mehetett egy expedíciós sereg élén, és ekkor léphetett hivatalba Sextus Cornelius Clemens consularis et dux trium Daciarum, azaz a három Dacia provincia közös parancsnoka. 171-ben vagy 172-ben ő, a Tres Daciae helytartója kötött szövetséget a haszding vándalokkal: „Mert az astingok és a lacringok is Marcus segítségére siettek. Az astingok Raos és Raptos vezetésével Daciába jöttek hozzátartozóikkal együtt abban a reménységben, hogy háborús szövetségük fejében pénzhez jutnak és földet kapnak a rómaiaktól, hogy letelepedhessenek. Mivel ezt nem

⁸⁵⁷ ALFÖLDI 1942. 194. – a feliratos anyag idézésével és irodalommal.

sikerült elérniük, Clemens védelme alatt hagyták asszonyaikat és gyermekeiket, mintha a costobokok országát akarták volna meghódítani...”⁸⁵⁸ A szállásterületért cserébe tehát a keleti germán haszdingok legyőzték – alighanem az Al-Dunánál – a szabad dákok kosztobók népét, amely Dobrudzsán át Görögországra támadt rá a Kárpátok ÉK-i előterére lokalizálható szállásterületéről.⁸⁵⁹ Visszafele azonban történt valami, mert a vandálok ismét a provinciára támadtak. Ezúttal Róma a velük rokon lakringokkal szövetkezett: „Jóllehet legyőzték őket, de Daciát is ugyanúgy pusztították, mint korábban. A lakringok attól féltek, hogy Clemens az astingoktól tartva arra a földre vezeti azokat, amelyet ők laktak, ezért megtámadták a mit sem sejtő astingokat és olyan nagy győzelmet arattak felettük, hogy utóbbiak soha többé nem viselkedtek ellenségesen a rómaiakkal szemben. Ellenben miután sokat kérelték Marcust, pénz és földigénylési jogot kaptak azzal a feltétellel, hogy megtámadják az ellene harcolókat.”⁸⁶⁰ Ezzel sikerült a két vandál törzset pacifikálni Dacia előterében.

Nem meglepő ennek fényében, hogy Dacia előterében a II. század végétől (B2/C1 periódus) megjelentek a vandáloknak – ezen belül is mindenek előtt a viktováloknak – tulajdonított régészeti leletek: gondolunk itt elsősorban a Przeworsk kultúra jellegzetes fegyveres férfitemetkezéseire (225. kép).⁸⁶¹

Visszatérve a daciai eseményekre, azok aligha következtek be a szarmaták aktív részvétele nélkül. Elképzelhetetlen, hogy a kosztobókok meg tudták volna közelíteni az Al-Duna vidékét a roxolánok tudta (és beleegyezése?) nélkül. Ugyanakkor maga a szarmata leletanyag (lásd részletesen lejjebb!) egyértelműen arról tanúskodik, hogy a nagy háborúval összefüggésben a Kárpát-medencei szarmata lakosság nem hogy fogyott, ahogyan a hadi események és a járvány alapján számítanánk rá, hanem éppenséggel ugrásszerűen megnőtt. Jól érzékelhető ez elsősorban a II. század végén nyitott új temetők igen magas számából.⁸⁶² Erre a tömeges bevándorlásra a Kárpátokon kívüli területről a leginkább számításba kerülő időszak épp a 170-es évek eleje, amikor – mint láttuk – Dacia (és valószínűleg Alsó-Moesia) védelme mintegy „megrokkant”. Ugyanerre mutat az is, hogy a 170-es évtized első éveit Marcus Aurelius annak szentelte, hogy módszeres hadjáratokat indított a különböző germán törzsek ellen. A jazigok egy darabig kívül maradtak érdeklődési körén. 173–174 telén azonban a Duna befagyott jegén keresztül betörték Pannoniába és súlyos károkat

⁸⁵⁸ DIO LXXI.12.1. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 15. A régészeti vetületét láthatjuk talán ennek az eseménysornak (is) a Szatmár-Beregi síkság kora császárkori hagyatékában, ahol a dákok és germán jellegű leletanyag erőteljes keveredését sikerült kimutatni az utóbbi időben meginduló intenzívebb kutatásnak. Gondolunk itt részben a hazai feltárások közül a csengersimai (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009.), illetve beregsurányi ásatásokra (ISTVÁNOVITS 2004.), illetve Szatmár romániai részén az utóbbi időben folyó telepkutatásokra (NÉMETHI–GINDELE 1997., GINDELE 2010., GINDELE 2010/11.).

⁸⁵⁹ A betörésről: ALFÖLDI 1942. 194. A kosztobókok régészeti anyagaként a kutatás a Lipica kultúrát veszi figyelembe, mely a Felső-Dnyeszter vidékén terjedt el (BIDZILJA–RUSZANOVA 1993. 103. – további irodalommal).

⁸⁶⁰ DIO LXXI.12.1. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 15.

⁸⁶¹ A hazai kutatásban magyar nyelven Bóna István foglalta össze ezeket a leleteket a Felső-Tisza-vidéken és azonosította ezt a germán leletanyagot a viktoválok hagyatékával (BÓNA 1986. 61–63.). A Przeworsk kultúra tárgyainak kronológiáját és tipológiáját a hamvasztásos sírokból származó vezérleletek (pajzsok, sarkantyúk, kardok stb.) alapján a lengyel kutatás megbízhatóan feldolgozta. Különösen fontos számunkra e vonatkozásban Kazimierz Godłowski egy, a magyarországi anyaggal is foglalkozó, régészeti és irodalmi források jó áttekintését nyújtó munkája (GODŁOWSKI 1993. 69–78.).

⁸⁶² A temetők számának növekedését egzakt módon leletkataszterek híján nehéz bizonyítanunk. Figyelembe kell vennünk a kronológia bizonytalanságait is. A gyér és hiányos információk ellenére a helyzetet jól érzékelteti KULCSÁR 1998. katalógusa. Ez alapján a következő számokat tudjuk meg:

század	I.	I/II.	II.	II/III.	III.	III/IV.	IV.	IV/V.
temetők száma	0	7	11	36	27	6	31	38

A táblázatból kiderül, hogy a temetkezési helyek száma fokozatosan nőtt, amit nem írhatunk a természetes népszaporulat számlájára. A kronológiai bizonytalanságok mellett is mutatja a tendenciát az a tény, hogy a II–III. századra datált temetők (rendszerint a markomann háborúk után indított sírkertekről van szó) száma éppen a duplája a korábbiakénak. És akkor még figyelembe sem vettük a sírok számát, csupán a lelőhelyeket vettük sorba. A munka megjelenése óta előkerült és publikált újabb temetők jól illeszkednek ebbe a tendenciába.

okoztak a tartománynak.⁸⁶³ Döntő római győzelemre 175-ben került sor, amikor Marcus Aurelius felvette a Sarmaticus jelzőt.⁸⁶⁴

A béketárgyalásokról Cassius Dio számolt be: „A jazigok miután vereséget szenvedtek, megegyeztek a rómaiakkal, maga Zanticos könyörgött Antoninusnak. Pedig korábban [ti. valószínűleg maguk a jazigok – I.E., K.V.] fogságba vetették Banadaspost, a második királyukat, mert tárgyalásba bocsátkozott vele [ti. Antoninusszal]. Most azonban minden előkelő eljött Zanticosszal és békét kötöttek ugyanolyan feltételek mellett, mint a quadok és markomannok, kivéve azt, hogy nekik megegyeszer olyan távolságra kellett lakniok a Dunától mint azoknak.⁸⁶⁵ A császár valójában teljesen ki akarta őket irtani. Hogy még akkor is milyen erők voltak és a rómaiaknak milyen nagy károkat okoztak, már abból is kiderül, hogy százezer foglyot szolgáltatottak vissza: ennyit tartottak még mindig fogva, miután közülük már sokakat eladtak, sok meghalt, sokan pedig elmenekültek, és azonnal ki tudtak állítani Marcus számára szövetséges segédcsapatként 8000 lovast. Közülük 5500-at Britanniába küldött a császár.”⁸⁶⁶

Az idézett helyen két béketárgyalásról esik szó: az első – Banadaspos vezette – megegyezésről, melynek részleteiről nincsenek információink, majd ezt követően a Zanticosszal és a szarmata előljárókkal kötött megállapodásról, melynek feltételeiről értesülünk. Ezek az események a 175. évre keltezhetők.⁸⁶⁷

Kevesebb szó esik a szakirodalomban arról, hogy ez a békekötés csupán kényszerből született. „Cassius és Syria lázadása kényszerítette Marcust, hogy feltett szándéka ellenére békét kössön a jazigokkal. A hírek hallatára ugyanis annyira megrendült, hogy még a béke feltételeket sem küldte meg a senatusnak, amelyben megegyezett velük, pedig más esetekben mindig megtette ezt.”⁸⁶⁸ Mindez azt jelenti, hogy a császár a harcokat nem tekintette lezártak.

Ha figyelembe vesszük, hogy az alföldi szarmaták a két hadszíntér közötti területen kulshelyzetben lehettek, nem csodálkozhatunk azon, hogy a háború egyik legfontosabb szereplőjévé léptek elő.

Első pillanatra arra gondolhatnánk, hogy a békefeltételeknek – elsősorban a Duna menti sáv kiürítésének – régészeti leletekben tükröződniük kellene. Valójában érthető, hogy ez nem így van. A további események ugyanis azt jelzik, hogy a rómaiaknak korántsem sikerült megnyugtatóan rendezniük a Kárpát-medencei helyzetet. Egy terra sigillatával 178-ra keltezhető leégett gorsiumi ház maradványa, az óbuda-gázgyári fazekasműhely (Pacatus műhelye), a celamantiai és az intercisai katonai tábor ugyanerre az időre

235. kép • Marcus Aurelius DE SARMATIIS feliratú, a 175. év eseményeihez köthető érméje, amelyen a szarmaták első kétségbevonhatatlan említése szerepel a római pénzverés keretein belül és egyúttal utal a császár provincializálási törekvéseire (LÓPEZ SÁNCHEZ 2007. 90. 2. kép alapján)

⁸⁶³ MÓCSY 1974. 190.

⁸⁶⁴ SULIMIRSKI 1970. 175. Tab. 45. Ekkor került sor a DE SARMATIIS feliratú érmék verésére (LÓPEZ SÁNCHEZ 2007. 90.) (235. kép).

⁸⁶⁵ Ez a szarmaták esetében egy 15 km széles sávot jelentett (vö. GRAF 1936. 130.).

⁸⁶⁶ DIO LXXI.16. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 20–21. Nem egyértelmű, hogy ki ejtette fogságba Banadaspost, mi volt a viszony Banadaspos és Zanticos között. A szöveg értelmezésében Everett Wheeler amerikai hadtörténész, klasszika-filológus segítségét köszönjük! A Britanniába került szarmata kontingens további sorsára vonatkozóan lásd a IV.4. fejezetet! Zanticos nevének jelentése „a törzs fia”, Banadaspos nevének jelentése: „a lovak vezére” – ABAJEV 1979. 310., 307. A két király említése némi fényt vet a szarmaták társadalmi struktúrájára és felhívja a figyelmet a kettős királyság intézményének kérdésére.

⁸⁶⁷ ALFÖLDI 1942. 198., MÓCSY 1975A. 16., VADAY 2001. 177., 179.

⁸⁶⁸ DIO LXXI.17. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 21.

datálható pusztulása ismét szarmata támadást sejtet.⁸⁶⁹ 179-ben pedig már arról értesülünk, hogy „A jazigok követséget küldtek és kérték, hogy enyhítsen valamit a békefeltételeken. Bizonyos engedményeket tettek is nekik, nehogy teljesen ellenségessé váljanak. Mégsem akartak sem ők, sem a burusok népe a rómaiaknak szövetséges segítséget nyújtani addig, míg biztosítékokat nem kapnak Marcustól arra, hogy a háborút végig fogják harcolni. Attól tartottak ugyanis, hogy a császár kibékül a quadokkal, ahogy ez korábban is történt, és magukra hagyja őket a szomszédokkal való harcban.”⁸⁷⁰ A jazigok kérésére megszületett az új egyezmény. „Mivel a jazigoknak igen jó hasznát vette, sokat elengedett a szigorú békefeltételekből, jobban mondván mindent elengedett, kivéve azokat a pontokat, amelyek a gyűléseikre és a közös vásárookra vonatkoztak, és arra, hogy ne járjanak saját hajóikon, és tartsák magukat távol a Duna szigeteitől. Továbbá megengedte nekik, hogy a roxolánokkal Dacián keresztül érintkezzenek, valahányszor ezt a tartomány helytartója megengedi nekik.”⁸⁷¹

Nem világos, hogy mit jelent ez utóbbi lehetőség: a roxolánok és jazigok közötti átjárás biztosítása. Hagyományosan a kutatás az átjárót a Havasalföldön keresztül, azaz az Al-Duna völgyében tétélezte fel és azt valószínűsítette, hogy az már a háború kitörése előtt is létezett, hisz különben – úgymond – aligha jutott volna bárkinek eszébe, hogy így pacifikálja a mozgolódókat. Az a tény, hogy kialakításának igénye felmerült, arra utal, hogy vagy kontinuuusan létezett, vagy hagyománya elevenen élt a szarmaták körében, és gazdasági, illetve politikai okokból ugyancsak fontos lehetett számukra.⁸⁷² Az adat persze nem ennyire egyértelmű. Több kérdés merül föl vele kapcsolatban. Miért egyezett bele a császár ebbe a szokatlan és – ha az imént tárgyalt hipotézist elfogadjuk – korántsem veszélytelen feltételbe? Ennyire erősek maradtak volna a szarmaták? Vagy éppen ellenkezőleg: ennyire meggyengültek? Hogyan és mikor alakult ki ez az útvonal? Összefügghet-e ezzel a békefeltétellel az újabb szarmata népcsoportok – köztük a roxolánok – bevándorlása? Ez volt-e az útvonala a markomann háborúk táján a Kárpát-medencébe érkező új szarmata bevándorlóknak? A válasszal mindezekre a kérdésekre a kutatás egyelőre adós maradt.

A magunk részéről aligha tartjuk hihetőnek, hogy népcsoportok átvándorlását engedélyezték volna a Birodalom területén keresztül. Inkább valószínű, hogy egy ellenőrzött, törzsek közötti kereskedelemről beszélhetünk, amely fennállt Dacia provincia kialakításától – sőt esetleg a dákok területén keresztül a jazigok beköltözésétől – kezdve. Annak ellenére kell erre gondolnunk, hogy ennek lenyomatát a régészeti leletekben egyelőre nem sikerült megfigyelnünk.⁸⁷³

Marcus halála után a béke nem bizonyult tartósnak. Commodus a Dacia határán lakók – elsősorban a burusok – ellen vezetett hadjáratot. A záróakkordot egy szerződés jelentette, amelynek értelmében Dacia határán 40 stadionnyi sávban egyetlen nép sem telepedhetett meg.⁸⁷⁴ Ezt Commodus a római külpolitika régi, hagyományos megoldásaival egészítette ki: megfizetett szövetségi rendszerrel, áttelepítéssel stb.

A birodalmat gyökereiben megrázó markomann-szarmata háború „utóregésének” tarthatjuk a 185. és 188. évi kisebb jazig betörést.⁸⁷⁵ Commodus végül is felhagyott Marcus Aurelius alább ismertető provinciális terveivel, helyette visszatért a limes megerősítéséhez. Alföldi András értékelése szerint ez komoly hiba volt annak ellenére, hogy a markomannokat, a kvádokat és a jazigokat annyira visszavetette a hatalmas véráldozat. Így „nem fenyegették többé a birodalom létét,” betöréseik a továbbiakban már csak helyi

⁸⁶⁹ BÓNIS–GABLER 1990. 181. Legutóbb GABLER 2006. 64., 101. (Kuzsinszky Bálint, az Óbuda–gázgyári római ipari központ első publikálója azon a véleményen volt, hogy a fazekastevékenység 178 után is folytatódott. – KUZSINSZKY 1932. 14.), GABLER 2017. 29. – az erre az időszakra keltezhető pusztulással kapcsolatos adatok összefoglalásával.

⁸⁷⁰ DIO LXXI.18. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 24.

⁸⁷¹ DIO LXXI.19.1–2. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 24–25.

⁸⁷² ALFÖLDI 1942. 200. A későbbi kutatás ezt az elképzelést vette át.

⁸⁷³ Kérdés, hogy mi volt e feltételezett kereskedelem tárgya. Pillanatnyi ismereteink alapján csupán találgatni lehetne.

⁸⁷⁴ DIO LXXII.3.

⁸⁷⁵ ALFÖLDI 1942. 203., MÓCSY–FITZ 1990. 41.

jelentőségűek voltak.⁸⁷⁶ Későbbi támadásaik olykor ugyan kegyetlen pusztítással jártak, de korántsem voltak olyan meghatározó jelentőségűek a birodalom egésze szempontjából.

A szarmaták markomann háborúk idején játszott szerepének értelmezéséhez ki kell még térnünk egy olyan kérdésre, melyet a kutatás régóta feszeget, és amelynek megértésében nagy valószínűséggel a régészeti leletek értékelése teheti fel a pontot az i-re. Lényeges problémáról van szó, amely a Kárpát-medence egészének fejlődését évszázadokra, ha nem két évezredre meghatározta. Arról van szó, hogy rendelkezésünkre áll két olyan forrás, amely alapján – joggal – felvetődött, hogy Marcus Aurelius szándéka két új provincia létrehozása volt: „*Fel akart állítani egy Marcomannia és egy Sarmatia nevű tartományt is, és meg is tette volna, ha Avidius Cassius nem lázadt volna fel...*” „...három évig viselte a háborút a markomannokkal, a hermundurusokkal, a szarmatákkal, a kvádokkal, és ha még lett volna egy éve, akkor tartománnyá is szervezte volna őket.”⁸⁷⁷ Mennyiben igazolható ez az állítás, mi volt az oka és – ha valóban provincializálni akart a filozófus császár – meddig jutott el a szervezés?

Maga a tény aligha vonható kétségbe, hiszen Cassius Dio még azt is tudta, hogy a „*quadokat és markomannokat, akik követséget is küldtek [ti. Marcus Aureliushoz] emiatt, a mindkét nép földjén található erődökben tartózkodó száz-húszezer római katona sem legeltetni, sem földet művelni, sem más egyéb tenni nem engedte biztonságban, de még a szökevényeiket és foglyaikat is nagy számban befogadták. A katonák egyáltalán nem szenvedtek az életkörülményeik mostoha volta miatt, hiszen bővelkedtek fürdőkben és más egyéb szükséges dolgokban. Mivel a quadok nem bírták elviselni, hogy földjükön táborokat építsenek az ellenőrzésükre, megkísérelték, hogy egész népükkel a semnonokhoz vándoroljanak át.*”⁸⁷⁸ (236. kép)

236. kép • Menettábor létre utal a rómaiak 178/179-es germánok feletti győzelmét megörökítő felirat a Vág völgyéből, Trencsénből (www.travelwriter.at/108/005/trencin-roman-inscription.shtml alapján, 2017. december 1.)

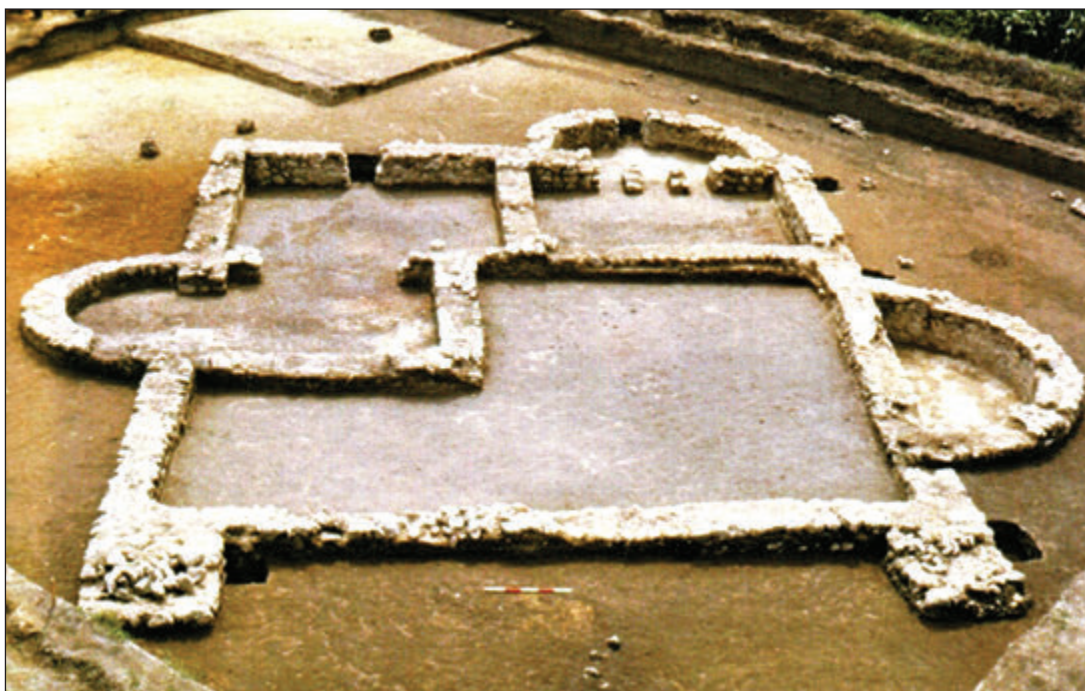
Jelenleg a Marcomannia provincia kialakításával kapcsolatos kutatás messze megelőzi a Sarmatia tartományra vonatkozót. Induljunk ki éppen ezért abból, amit az előbbiről tudunk. Morvaország, Alsó-Ausztria és Szlovákia (237. kép) területéről 21 helyről ismerünk és további 8 helyen feltételezhetünk jelenleg olyan római épületmaradványokat, amelyek időszaki táboroknak határozhatók meg. Ezek az 1 és 50 ha közötti méretű táborok a II. század végére keltezhetők. Emellett Mušov lelőhelyen egy tervszerűen kiépülő

⁸⁷⁶ ALFÖLDI 1942. 202–203.

⁸⁷⁷ SHA Marc. Ant. XXIV.5., XXVII.9. Kovács 2006. 74. alapján.

⁸⁷⁸ DIO LXXI.20.1–2. – magyar fordítás: Kovács 2006. 25., ALFÖLDI 1942. 200. A Marcus-kori pénzkibocsátás (235. kép) ugyan csak bizonyítja a császár provincializálási törekvését (LÓPEZ SÁNCHEZ 2007. 90–92.).

237. kép • Bratislava/Pozsony-Dúbravka (Szlovákia): az egyik római stílusú kőépület a barbaricumban a római limes előterében (BREEZE–JILEK–THIEL 2005. Fig. 20. alapján)

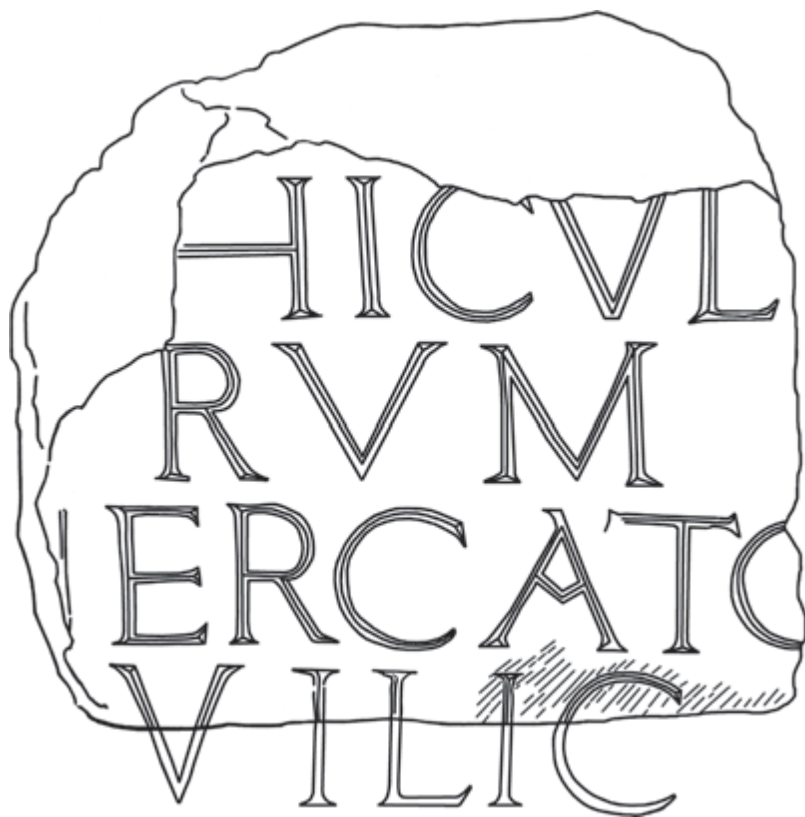

238. kép • Magas rangú személy mansiója – apszisos épület Mušov–Neurissen lelőhelyen (Dél-Morvaország) (KOMORÓCZY 2006. obr. 9. alapján)

központ maradványainak feltárása folyik (238. kép). Az itt előkerült tárgyak ugyancsak a római hadsereg jelenlétére utalnak. Ugyanakkor a régészeti leletek alapján a B2/C1 időszakban, azaz a markomann-szarmata háborúk idején mélyreható településszerkezeti változásokat sikerült kimutatni. Minthogy pedig a területet uraló korábbi elit sírjaiból kiindulva Rómával kialakított szoros kapcsolatot tételezhetünk fel, amely

a köztársaság kori kliensállamok rendszerére emlékeztet, joggal értékelhetjük a fenti adatokat a provinciális kísérlet tárgyi bizonyítékaiként.⁸⁷⁹

Hogy áll a helyzet Sarmatia esetében? Egyáltalán melyik területről lehetett szó? A kutatás eddigi adatai elsősorban az alföldi szállásterületre vonatkoztatják az adatot, de felmerült annak lehetősége is, hogy talán az Oláh-síkság provinciálisításának gondolata ugyancsak jelen volt hosszabb távú tervként.⁸⁸⁰ Mint láttuk, Dio a római seregek barbárföldi jelenlétére vonatkozóan csak a markomannokat és a kvádokat említi, a szarmatákat nem. Sarmatia megszervezését a császár talán kezdettől kissé másként tervezhette. Az Alföldön kialakított II. századi római épületek léte is kérdéses. Módszeres kutatás híján a számításba vehető lelőhelyek jellege és kronológiai helyzete tisztázatlan. A Maros völgyében több kisebb „útállomás” vigyázta a Pannoniát Daciával összekötő legfontosabb út Maros völgyi szakaszát.⁸⁸¹ Közülük a legjelentősebb Szeged területén feküdt, ahol Antoninus Pius idején vagy még korábban épült meg egy postaállomás (239. kép). A markomann háborúk korára keltezték a mezőzombori katonai építkezést, melyről azonban egyelőre közelebbi adatokkal nem rendelkezünk.⁸⁸² A többi alföldi római épületmaradvány vagy későbbi, vagy egyelőre nem keltezett.⁸⁸³

239. kép • Római vámállomás (vilicus) meglétét bizonyító felirat (praefectus vehiculorum) Szegedről, az egykori Parthiscumból (Mócsy 1974. 101. Fig. 17. alapján)

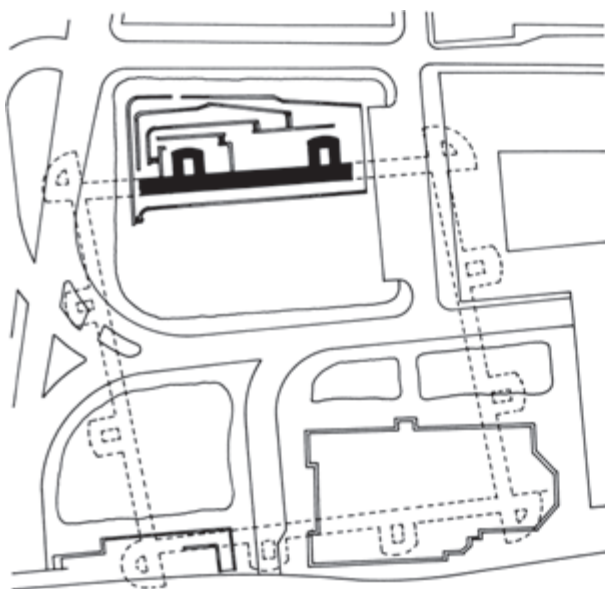
⁸⁷⁹ A Marcomannia provinciára vonatkozó adatok elsődleges forrása Komoróczy Balázs PhD dolgozata, melyben összefoglalta a kérdéssel foglalkozó irodalmat, idézte a korábbi elképzeléseket és egyértelműen állást foglalt a provinciális kísérlet bizonyíthatósága mellett. Téziseit ld. KOMORÓCZY 2003.

⁸⁸⁰ ALFÖLDI 1940. 167.

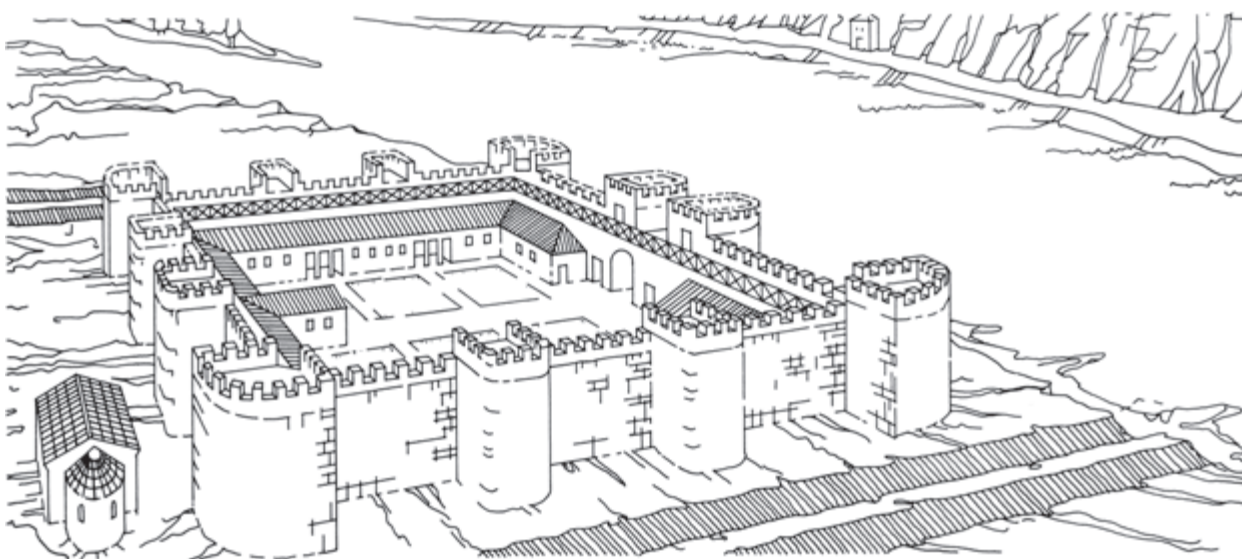
⁸⁸¹ BENE 1986. 457., VADAY 2003. 10. további – új – információkkal egészíti ki eddigi ismereteinket. Hivatkozások híján azonban adatait nehezen tudjuk kezelni. A Maros völgyi út folytatásáról nyugat felé ld. PATAY 2005.

⁸⁸² Említi VADAY 2001. 179. Az eredeti publikáció valójában csak ennyit mond: „A három császárkori objektum funkciója ismeretlen. Szabályos mérete, elhelyezkedése alapján épületre is gondolhatnánk, bár erre semmilyen jel nem utal. Bizonyos, hogy a három négyzet alakú objektum egymással összefügg.” (SIMÁN 1982. 103.)

⁸⁸³ Vö. VADAY 2003. 10–11., ugyanó a Zagyva bal partján említi (sajnos hivatkozás nélkül) egy burgust, amelyet erre az időszakra keltezték és ez alapján feltételezték egy – a tervezett provinciában futó – Aquincumból kiinduló „limesutat” a Zagyva völgyében (VADAY 2003A. 206.).

240. kép • Contra Aquincum (Budapest–Eskü/ Március 15. tér) erődjének rekonstrukciója (Hajnóczy 1987. 181–184. kép alapján) – késő római állapot. Az erőd építése a II. századra nyúlik vissza.

Ekkor kezdődött meg a Duna bal parti erődök kialakítása, illetve megerősítése. Közülük a legjobban kutatott a brigetioi legiós táborral szemközt i zsa/iža–leányvári erőd (castella Celamantia), ahol az elpusztult korábbi tábort kőbe építették. A hasonló építkezések nyomai nem csak a kvád határon mutathatók ki. Valószínűleg Commodus idején épült – az aquincumi legiós táborral átellenben, ugyancsak a Duna bal partján elhelyezkedő Transaquincum (Budapest–Rákospatak torkolata). Nem sokkal későbbi Contra Aquincum (Budapest–Eskü / Március 15. tér) **(240. kép)**.⁸⁸⁴

Római építkezésekről szólva a témával kapcsolatban egy hipotézisre kell még kitérnünk. Vaday Andrea vetette föl, hogy a Csörsz-árok az Alföldön helyenként négy ágat lehet megfigyelni. A negyedik vonal szerkezete véleménye szerint más, mint a többié. Ez alapján felveti a lehetőségét, hogy az a Marcus Aurelius alatt kiépítendő határvonal lenne. Kutatás hiányában ezt az elképzelést ötletként kell kezelnünk.⁸⁸⁵

Míg a kvád és markomann területen a nagy háborút megelőző időszak római leletei a birodalom és a barbárok közötti szoros kapcsolatokról tanúskodnak, addig a szarmata területtel a kereskedelmi

⁸⁸⁴ Összefoglalóan BERTÓK 1997. 167., VISY 2003. 61–62. – mindkettő további irodalommal.

⁸⁸⁵ VADAY 2003A. 206. A Csörsz-árok kérdését lásd a III.5.5. fejezetben!

241. kép • A II. század végén intenzívvé váló szarmata–római kapcsolatok bizonyítéka az Alföld római leleteinek sorozata 1: Kis-telek–Gera-föld 216. objektum (BALOGH–KOROM–KÓBOR–TÜRK 2005. Abb. 4: 12. alapján), 2: Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás-tanya szórvány (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 3: Hévízgyörk 14. sír (Petőfi Múzeum, Aszód szíveségéből), 4: Nagyhalász–Tétke szórvány (JAM, ltsz. 64.1113.1., Toldi Zoltán felvétele), 5: Szada–Mélykerek-tői-dűlő (a szerzők felvétele), 6: Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás-tanya 71. sír (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 7: Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás-tanya 181. sír (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 8: Tiszavasvári (JAM, ltsz. 54.8.1.)

kapcsolatok csak a II. század végén váltak intenzívvé (**241. kép**). Itt tehát nem lehet szó a provincializálás szokványos – kereskedők révén történt – előkészítéséről.

A Cassius Diónál érzékelhető germán–szarmata megkülönböztetés, valamint a római import eltérő összetétele⁸⁸⁶ alapján a Sarmatia megszervezésére vonatkozó elképzelés nagy valószínűséggel más kellett hogy legyen, mint Marcomannia esetében. Ennek háttérben nyilvánvalóan az imperiumnak a két barbár néppel kialakított különböző kapcsolatrendszerére húzódott.

Ennek fényében vizsgálendő, hogy vajon lehetett-e szó a szarmaták esetében arról, amit általánosságban feltételezett a kutatás, hogy ti. a Duna menti barbárokra igen nagy nyomást gyakoroltak távolabbi szomszédaik, és ők maguk kérték felvételüket a Birodalomba; vagy épp ellenkezőleg, az ő esetükben a tartomány megszervezésének ideáját Dacia mintájára képzelte el Marcus Aurelius, vagyis a jazigok teljes megsemmisítését tűzte ki célul, és új gyarmatosokat szándékozott telepíteni az Alföldre. Utóbbira utal Cassius Dio több megjegyzése.⁸⁸⁷

Összegezve a fentieket, úgy véljük, hogy Marcus Aurelius feltett szándéka volt a Kárpát-medence egészének birtokbavétele, ami stratégiaiilag igencsak megalapozott lett volna. A szomszédos barbár népekkel kialakított korábbi kapcsolatok miatt a germán, illetve a szarmata terület provincializálásának két – némileg eltérő – útját tervezte ki. Alighanem a germánok körében ez a megoldás egyszerűbbnek látszott, és az előzményeket kihasználva nagyobb lépésekben kezdték el (katonai jelenlét). A szarmaták esetében a komolyabb megtorlás lehetőségét fontolgatták. Csakhogy Marcus művét befejezetlenül hagyva meghalt, fia pedig feladta a terveket. Így a Kárpát-medence egésze soha nem vált rómaivá, ami – véleményünk szerint – máig meghatározza kelet és nyugat határán mozgó történelmét.⁸⁸⁸

3. A RÉGÉSZETI LELETEK

Jelentős változás a szarmata leletanyagban a dák háborúk utáni helyzethez képest a II. század közepén vagy végén mutatható ki. Az új leletanyag jelentkezését a markomann–szarmata háborúk eseményeihez, elsősorban az újabb szarmata hullám érkezéséhez kapcsolhatjuk (**242. kép**). Ez az ún. szentes–nagyhegyi vagy szarmata csatos kör.⁸⁸⁹ A lelőhelyek száma – mint arra feljebb már kitértünk – ugrásszerűen megnőtt, ami egyértelműen bizonyítja egy új szarmata hullám érkezését a Kárpát-medencébe. Hogy az új népesség honnan indult, és a szarmaták mely csoportja volt, azt további adatok híján nehéz eldönteni. Bár a rájuk vonatkozó utalás a forrásokban bizonytalan, nyilván közöttük vannak már az alánok, amit elsősorban a Britanniába átvitt kontingenssel kapcsolatos ismereteink (a felbukkanó sárkányos hadijelvény, az Artur király legenda és a Nart eposz kapcsolatai) bizonyítanak (**94. kép 2., 243. kép**).⁸⁹⁰

Ahhoz, hogy a bevándorlók kiinduló területét lokalizálni tudjuk, tekintsük át előbb a korszak „vezérleleteit”, az ún. szarmata csatokat (**244–245. kép**). Ezeket elsőként Párducz Mihály különítette el, majd Vaday Andrea és Kulcsár Valéria gyűjtötte össze és értékelte.⁸⁹¹ A szarmata csatok rendszerint garnitúraként

⁸⁸⁶ BENE–ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2016. 745.

⁸⁸⁷ DIO LXXI.13.1. és LXXI.16. 2., ALFÖLDI 1940. 144–145.

⁸⁸⁸ A közelmúltban felvetődött annak lehetősége, hogy az új provinciák kiépítése nem feltétlenül Marcus halála miatt maradt volna abba, hanem gazdasági megfontolásból: ti. a protektorátus intézménye, melynek keretébe foglalták volna a két barbár területet, jóval rentábilisabb lett volna (LÓPEZ SÁNCHEZ 2007. 91–92. – további irodalommal).

⁸⁸⁹ Valójában a szentes–nagyhegyi névhasználat nem szerencsés, mert épp a névadó leletgyűjtést későbbre kell kelteznünk – ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 155.

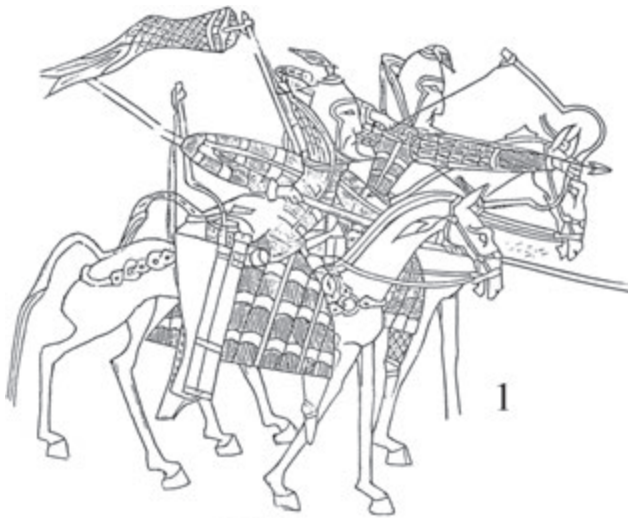
⁸⁹⁰ Az alánok jelenlétére vonatkozóan hivatkoznunk kell itt a III.2.2. fejezetünkben már értékelt dunaharaszti aranylemezre (**213. kép**). A bizonytalanságokhoz lásd a II.6.3. fejezetet! A britanniai szarmaták és Artur király kapcsolatáról lásd a IV.4. fejezetet!

⁸⁹¹ PÁRDU CZ 1956., VADAY–KULCSÁR 1984. Az újabb feltárások során szép számmal kerültek elő hasonlóak, így lassan érik az idő egy újabb összefoglalásra.

242. kép
 • A Kárpát-medence barbárjainak elhelyezkedése a II. század végén – III. század elején

243. kép • 1: Sárkányos hadijelvény az orlati (Szarmarkand mellett) karcolt díszű csontlemezen (részlet – A.M. Szavin rajza), 2: A rómaiak átvették a sárkányos zászló használatát a szarmatáktól: bronz sárkányfej a niederbieberi táborból (KEMKES-SHEUERBRANDT 1997. Abb. 56. alapján), 3: Sárkányos zászlós, feltehetőleg alán harcos a chesteri kővön (Britannia) (WRIGHT-RICHMOND 1955. Pl. XXXIV. alapján), 4: Galerius 297–298-as perzsák feletti győzelme után, 300 körül készült, Thessalonikiben álló diadalívének ÉNy-i pillérén, a DK-i oldalon látható az Adlocutio-reliefen jól kivehető két sárkányos standard (LAUBSCHNER 1975. Taf. 31: 1. alapján)

244. kép • A szarmata csatos viselet a II. század végére – III. század elejére jellemző az Alföldön 1: rekonstrukciós rajz (VADAY–KULCSÁR 1984. risz. 8. alapján), 2: rekonstrukció az MNM „Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története Kr. e. 400 000–Kr. u. 804” c. állandó régészeti kiállításán a szerzők elképzelése szerint (ÓVÁRI ET AL. é.n. 151. alapján), 3–5, 7: szarmata csatok és szíjvégek Szödliget–Csörög 16. és 30. sírból (publikálatlan, TIM, Kulcsár V. ásatása; Szászvári Linda felvétele), 6: szarmata csat Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya 172. sírból (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása; Boros György felvétele)

tűnnek fel: egy nagyobb övcsat és a hozzá tartozó szíjvég, valamint a lábbeli egy-egy kisebb csatja és szíjvége. Olykor – de csak ritka kivételként – kicsi tüskés sarkantyú egészíti ki, amelynek szíjazatát Y alakú veret osztja három részre. A csatok pántja és a szíjvégek keskenyek és igen hosszúak.

A leletanyag párhuzamait megtaláljuk mind a római, mind a keleti szarmata viseletben (148. kép).⁸⁹² A problémát az jelenti, hogy a szóban forgó analógiák egyike sem tökéletes, inkább a tárgyak szerkezete és technikája (facettálás), általános jellege az, ami az alföldi példányokra emlékeztet. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a szarmata csatos viselet tömeges megjelenése arra az időre tehető, amikor komolyabb új bevándorló hullámmal számolunk keletről.

Arra egyelőre nem tudunk egzakt választ adni, hogy az új foglalók pontosan melyik vidékről érkeztek. Ahhoz, hogy tiszta képet nyerjünk a szarmata mozgásokról, fel kellene térképeznünk a lehető legtöbb új tárgy keleti kapcsolatait. A markomann háborúk után megjelenő ún. dudoros vagy gömbös gyűrűk (218. kép 2., 5.)⁸⁹³ párhuzamai a Donnál csak ritkán jelentkeznek, annál gyakoribbak a Kubánnál és a Kaukázusban, valamint a Krímben. Öntőmintákat is ismerünk Olbiából és Chersonésosból.⁸⁹⁴ Ezek a párhuzamok azért is figyelemre méltóak, mert az amulettek a hitvilághoz szorosan kötődő tárgyak közé tartoznak. Ennek ellenére módszeres térképezésük és sztyepei párhuzamaik felkutatása még várat magára.

⁸⁹² VADAY–KULCSÁR 1984.

⁸⁹³ ISTVÁNOVITS 1990. 102. 7. kép (alföldi elterjedési térképükkel), ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011A. 83.

⁸⁹⁴ ZAHAROV 2000. 36., lásd még ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011., valamint a III.2.2. fejezetben.

245. kép • Szarmata csatos temetkezés:
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya
26. sír (publikálatlan, JAM,
Istvánovits E. ásatása)

Több alföldi lelet is azt a feltevést támasztja alá, hogy a markomann háborúk idején vagy közvetlenül utánuk érkező szarmata népességnek legalábbis egy része, és talán épp a szarmata csatos réteg, az Alsó-Don vidékéről jött. Az ún. Azov–Hévízgyörk–Vizedpuszta kört Kulcsár Valéria mutatta ki.⁸⁹⁵ E csoport sírjaiban hasonlóan felszerelt fegyveres harcosokat temettek el jellegzetes lószerszám-elemekkel (pecsek nélküli csat, félgömb alakú ezüstgyöngyök), kardjukon féldrágakőből készített kardgombbal. A körhöz import üvegedények társulnak (148. kép). Sz.I. Bezuglov a kor jól és egységesen felszerelt fegyveres arisztokráciájával azonosította ezeket a temetkezéseket, amelyeknek a II. század második felében – III. század első felében két földrajzi régióban figyelhető meg a koncentrációja: a Dél-Urálban és a Don-delta vidékén.⁸⁹⁶

⁸⁹⁵ KULCSÁR 1998A.

⁸⁹⁶ BEZUGLOV 1997. 137–138.

246. kép • Az ún. Hévízgyörk–Vizesdpuszta csoport lelőhelyei. 1: Óbesenyő/Dudești Vechi, 2: Galgahévíz 2. sír, 3: Geszteréd A. sír, 4: Hatvan, 5: Hévízgyörk 28. sír, 6: Hortobágy–Poroshát II/10. sír, 7: Isaszeg, 8: Vizesdpuszta 1., 2., 4. sír (KULCSÁR 1998A. 77–78. 5. kép alapján)

Hévízgyörkön és Vizesdpusztán szarmata csatos garnitúra került elő, az azoviban egy facettált kiképzésű – azaz az ún. szarmata csatos garnitúrákhoz hasonló – szíjvég.⁸⁹⁷ Az említett alföldi temetkezések köréhez további lelőhelyek kapcsolódnak, amelyek rítusa (az általánostól elütő É–D-i tájolás, halom), a fegyver- és lószerszám-melléklet, valamint a keltezésük (II. század vége – III. század eleje) arra utal, hogy azonos körbe sorolhatók és végső soron az Alsó-Don-vidékről hozzánk bevándorlók leletanyagával azonosíthatók. Az ún. Hévízgyörk–Vizesdpuszta csoport lelőhelyeinek térképre vetítése – elsősorban az alföldi Sarmatia északi határvonalán telepedtek meg, a jövődöbéli Csörsz-árok⁸⁹⁸ mentén – azt sugallja, hogy hordozói esetleg határvédelmi szerepet láthattak el (**246. kép**). Lovasalakulataik nagy, nehéz kétélű kardokkal, lándzsákkal voltak felszerelve. Hasonló fegyverzete lehetett annak a 8000 lovasnak, akiket a 175-ös békekötés alkalmával a szarmaták Marcus császárnak szolgáltattak ki.⁸⁹⁹ A Hévízgyörkön eltemetett fegyveres harcos felszerelésében egyébként – a frissen keletről hozott tárgyakon túl – több germán darab előfordult: egy kettős peckű csat (Doppeldornschnalle), egy, a Przeworsk kultúrára jellemző ún. Einsprossenfibel (Almgren 129) és ugyancsak Przeworsk típusú dárdahégyek, amelyek jelezhetik, hogy végső tulajdonosuk a háborúban germánokkal együtt harcolt (**247. kép**).⁹⁰⁰

Számos egyéb – rítusban és leletanyagban megfigyelhető – innováció tűnik fel a nagy háborúk után. A korábbi előzmények folytatásaként ekkor széles körben elterjed a sírok körülárkolásának szokása (**207. és 248. kép**), és ezzel szoros kapcsolatban a halomemelés hagyománya (**249. kép**). Megjelennek az általános D–É-i tájolástól eltérő K–Ny-i és É–D-i temetkezések.

Ez idő tájt válik tömegessé és éli virágkorát az a – már korábban jelentkező – divat, amelynek jegyében számtalan gyönggyel díszítik a ruha alját (**250–252. kép**). A szokás ebben a formájában az al-Duna-vidéki Budzsaki sztyeppe sírjaiban figyelhető meg.⁹⁰¹ Maguknak a gyöngyöknek az előállítására vonatkozóan is vannak adataink. Sajátos módon nem a Barbaricum területéről, hanem a daciai Tibiscumból, ahol egy

⁸⁹⁷ BEZUGLOV 1997. risz. 2: 16., 17.

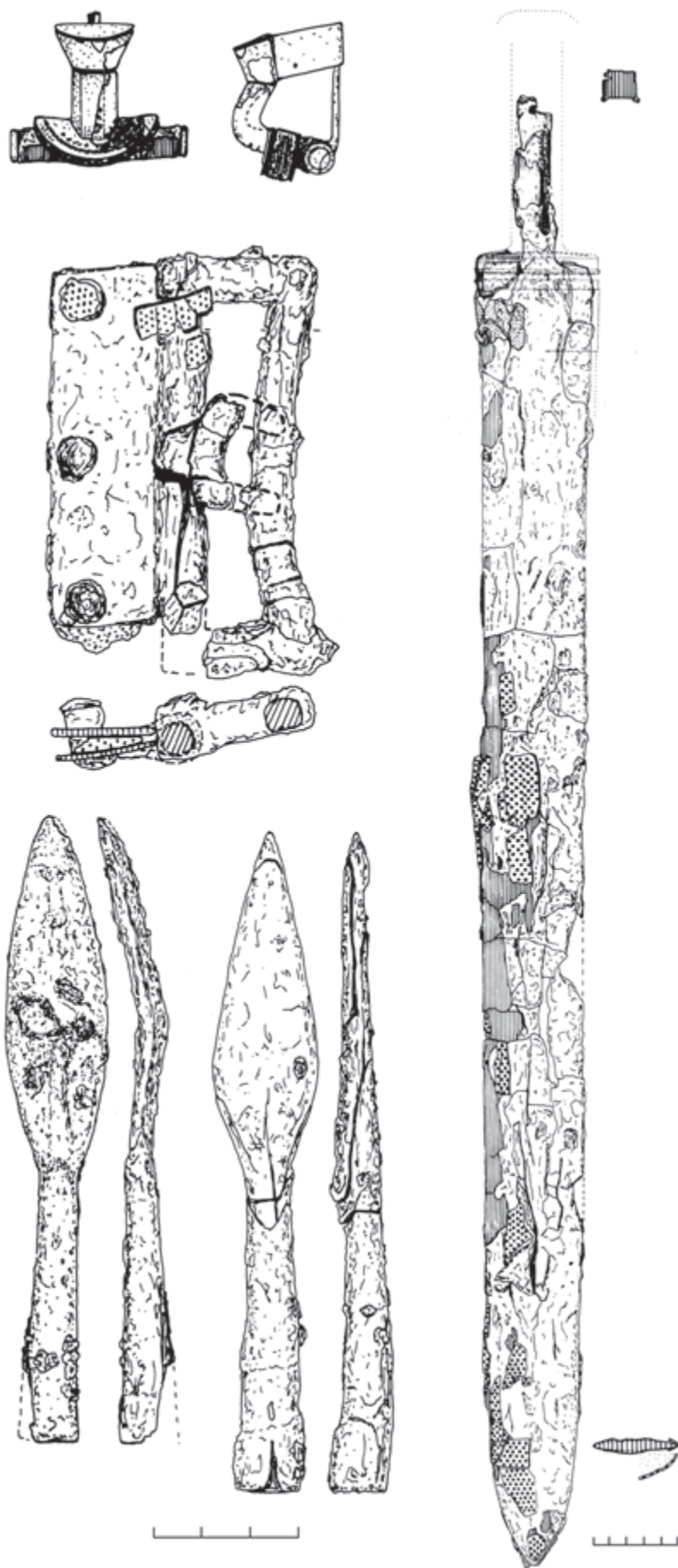
⁸⁹⁸ A Csörsz-árok (lásd később a III.5.5. fejezetet) funkciójában és kronológiájában bizonytalanok vagyunk, de az kétségtelen, hogy ezen a szakaszon többé-kevésbé a szarmaták és germánok határvidékén húzódott (azzal a figyelembe veendő szemponttal, hogy ezek között a csoportok között a határ elmosódott volt, semmi esetre sem a római limesre emlékeztető).

⁸⁹⁹ És akiknek besorozása alighanem ugyancsak összefüggésbe hozható Marcus Aurelius fentebb említett törekvésével, hogy a szarmatákat kiirtva új telepésekkel hozza létre Sarmatia provinciát az Alföldön (ALFÖLDI 1942. 198.).

⁹⁰⁰ KULCSÁR 1998A. 75., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003B. 232–234.

⁹⁰¹ Pl. Holmszkoje 22., 24. sír – GUDKOVA–FOKEJEV 1984. 17–19., 21., 29.

247. kép • A hévízgyörki harcos kardja és germán jellegű leletei: kettős peckú (gabelförmige) csat, ún. Einsprossenfibel, dárdahegyek (DINNYÉS 1991. 12. kép 1., 13. kép 2., 14. kép 15–16., 16. kép 9. alapján)

248. kép • Körárkos szarmata temető
Nyíregyháza–Nagy-lapason
(M3 179. lelőhely)
(Balázs Attila felvétele)

gyöngykészítő műhely kezdte meg működését a II. század első felében, és ahol a gyártás a markomann háborúk után lendült fel (202. kép).⁹⁰²

Kimutatható egy férfisír csoport, amelynek jellemzője, hogy az edénymelléklet nem a Kárpát-medencei szarmatáknál szokásos helyre, a lábhoz került, hanem a fej mellé. E csoport tagjai gyakran fegyveresek. Körükben gyakori az általánostól eltérő tájolás: Szeged környékén koncentrálnak a Ny–K-i fektetésűek, míg a D–É-i, illetve az É–D-i sírok koncentrációja a Felső-Tisza-vidéken mutatható ki. Ez utóbbi társaság legközelebbi párhuzamait a Fekete-tenger északnyugati partvidékén fedezhetjük fel, ahol A.V. Szimonyenko a roxolánokkal azonosította azt a népeiséget, amelynek halottait fejfelé észak felé helyezték a sírba, és az edények a fej, illetve medence mellett kerülnek elő.⁹⁰³

Láthattuk tehát, hogy a markomann háborúk idején vagy azt követően a sztyeppei bevándorlás nem egy területről indult ki, és valószínűleg több kisebb népcsoport bejövételéről/beszivárgásáról van szó.

⁹⁰² BENEÁ 1995., BENEÁ 1997., BENEÁ 2004.

⁹⁰³ KULCSÁR 1998. 68., SZIMONYENKO 1991.

249. kép

- Szarmata sírhalmok
- 1: az isaszei erdőben (Jankovich-Bésán Dénes felvétele),
- 2: Galgahévízen (a szerzők felvétele)

Köztük vannak a Don deltájában ismert elit lovas harcos réteg képviselői, a Krím-félsziget és a Pontus-vidék északnyugati részének (Budzsak) lakói, akiknek Kárpát-medencei megjelenése a nagy háborút előidéző okokkal hozható talán összefüggésbe.

A II. század végétől tűnik fel a szarmata területen a tömeges római import: fibulák, terra sigillaták, tükrök stb. Hatalmas tömegű ezüstdenar beáramlása érzékelhető. A fibulák között első helyen említhetők a szarmata (vagy alföldi) típusú számszerjfibulák⁹⁰⁴ és az emailos darabok (241., 253., 254. kép). Mint utaltunk rá, minden bizonnyal tömegével érkeztek a tarka-barka üveggyöngyök. Mindezek a tárgyak nagyban elősegítik a szarmaták e korszakbeli leletgyűjtéseinek keltezését. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ez épp a legnagyobb mennyiségű barbaricum római tárgyra, a pénzekre nem vonatkoztatható.

⁹⁰⁴ Az újabb kutatások a germánokhoz kötik a típus eredetét, és a tiszaföldvári öntőmintáról megállapítják, hogy abból térdfibulát lehetett önteni, nem pedig ún. szarmata típusú számszerjfibulát (COCIȘ-BĂRCĂ 2013.). (Valójában Vaday A. az öntőmintát eleve térdfibulaként határozta meg: VADAY 2005.18. kép 1.). A számszerjfibula típus módszeres, nagy területet átfogó gyűjtése és keltezése híján (itt elsősorban az alföldi szarmata terület anyaga hiányzik) az eredet kérdésében ma még nehéz állást foglalnunk. Ez annál is inkább így van, mert öntőmintát is említhetünk Ecserről (254. kép 1.). Inkább gyanakodhatunk egy általános divatra, melyhez magukat a tárgyakat helyben készíthették.

250. kép

• II. század végi – III. század elejei Kárpát-medencei szarmata nő és férfi viseletrekonstrukciója az MNM „Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története Kr. e. 400 000–Kr. u. 804” c. állandó régészeti kiállításán a szerzők elképzelése szerint (HENDZSEL ET AL. 2008. Fig. 3: 3. és 3: 5. alapján)

Az Antoninus-kor jó minőségű ezüstjei még V. századi temetkezésekben is előfordulnak. A sarmatai kincsleletek zöme – sajátos módon – nem a háború idején, hanem annál később, a 190-es évek első felében záródik. Ez a tény óvatosságra int a keltezés tekintetében.

A római-szarmata kereskedelem kutatásának egyik neuralgikus pontja Dacia szerepe. A szakemberek kezdettől fogva elsősorban a pannoniai kapcsolatokra koncentráltak. A már említett daciai gyöngyimport és az előző fejezetben tárgyalt erdélyi vasbehozatal lehetősége figyelmeztet egy elhanyagolt, ám fontos kutatási irányra.

Természetesen nem csupán kereskedelemmel kerültek római tárgyak a szarmatákhoz. Zsákmány lehetett például egy tiszavasvári sírból származó auxiliáris katonai övgarnitúra (255. kép), amely egyúttal egy pillanatra fellebbenti a függönyt a szarmata harcos intim magánéletéről, aki hadizsákmányát kedvesének adhatta át – a vereteket egy nő övére

251. kép • II. század végi – III. század elejei Kárpát-medencei szarmata női lábbeli rekonstrukciója az MNM „Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története Kr. e. 400 000–Kr. u. 804” c. állandó régészeti kiállításán a szerzők elképzelése szerint (ÓVÁRI ET AL. é.n. 143. alapján)

252. kép • A szarmata viseletre jellemző a nagy mennyiségű gyöngy megléte, amellyel a ruhát varrták ki. Színes üveg- és sokszögű karniolgyöngyök Nyíregyháza–Felsősimán, Gyebrás-tanya 94. sírból (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása)

253. kép • Emailos fibula előkerülése, Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás-tanya 71. sír (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása)

254. kép • Űn. szarmata típusú számszerjfibulák 1: agyag öntőminta Ecsér 7. lelőhely 4180. objektumból, 2: Űllő 5. lelőhely, 1362. objektum, 3: Űllő 5. lelőhely 6100. objektum (publikálatlan, Nagy Andrea ásatása, KM; Szászvári Linda felvétele)

255. kép • A Tiszavasvári–Városföldje, Jegyző tag 7. sírjában nyugvó nő textilövére gyöngyök közé applikálták egy auxiliáris katona övének vereteit (JAM; Boros György felvétele)

applikálták föl.⁹⁰⁵ A hadizsákmányok keltezése már kissé bonyolultabb. Nem tudjuk például, mikor kerülhetett barbár kézre az akasztói Victoria szobor (222. kép) vagy az orgoványi díszpáncél töredéke (223. kép).⁹⁰⁶

A Pannonia és Dacia közötti szarmata Barbaricum északi határán a meghatározó szomszéd népek germánok voltak: északnyugatról indulva előbb a kvádok, majd a Przeworsk kultúra zömében vandál hordozói Dacia határáig (242. kép). A germán–szarmata keveredés már a korábbi időszaktól jól nyomon

⁹⁰⁵ ISTVÁNOVITS 1990. 85. 4. kép, V. tábla. Analóg gondolati háttérrel feltételezhetünk a Derecske–Morgó-tanyán 2012-ben feltárt, norppannoni fibulás fiatal lány esetében, akit ugyancsak római katonai övvel helyeztek sírba (Szolnoki László a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2013. évi ülésén mutatta be). Vö. a III.2.1. fejezet 747. jegyzetével!

⁹⁰⁶ THOMAS 1972., THOMAS 1976.

256. kép • Germán (kvád) kerámia Vác–Csörögi rét lelőhelyről (publikálatlan, TIM, Kulcsár V. ásatása; Szászvári Linda felvétele)

követhető a kvád–szarmata határzónában.⁹⁰⁷ Ez utóbbira vonatkozóan idézhetjük a római szerzőket is, akik leírják, hogy „a sarmaták és a quadusok ... szomszédságuk, valamint szokásaik és fegyverzetük hasonlóságánál fogva jól megértették egymást...”⁹⁰⁸ A két nép szoros együttélését a II–III. századra keltezhető régészeti leletanyag igazolja. A Duna–Tisza köze északi sávjában, a Dunakanyar szomszédságában településeik mozaikosan helyezkednek el, a határ elmosódik. A germán, illetve szarmata jellegű kerámia összetétele arra utal, hogy a kvádok talán a mai Budapest északi határáig húzódtak le (256. kép).⁹⁰⁹

Ahogy azt már említettük, a II. század közepe után a szarmaták új szomszédai ÉK-en is a germánok lettek: nevezetesen a Przeworsk kultúra vandál hordozói (225. kép). A szarmata temetkezésekben megjelennek a germán – elsősorban Przeworsk – jellegű tárgyak: fibulák, csatok, edények, a jászberény–csegelaposi S alakú nyaklánckapocs, a gelénesi pajzsos végződésű karperecpár stb., amelyek jelzik részben a kereskedelmi összeköttetést, részben a két nép keveredését.⁹¹⁰ Nem meglepő, hogy a szarmaták és germánok találkozási szférájában ezek száma magasabb (257–259. kép).

A germán tárgyak alföldi jelenléte szinkronba hozható a források alapján megállapítható egyértelmű tendenciával a nagy háború időszakában. Arról van szó, hogy a szarmaták gyakran germán szomszédaikkal válllvetve törtek rá a birodalomra. Marcus Aurelius hadpolitikájában jól nyomon követhető az a törekvés, hogy az egyes barbár népeket – itt elsősorban a markomannok, a kvádok és a szarmaták kerülnek szóba – szétválassza egymástól és külön-külön győzze le és pacifikálja őket. Ennek megfelelően a békefeltételeik is

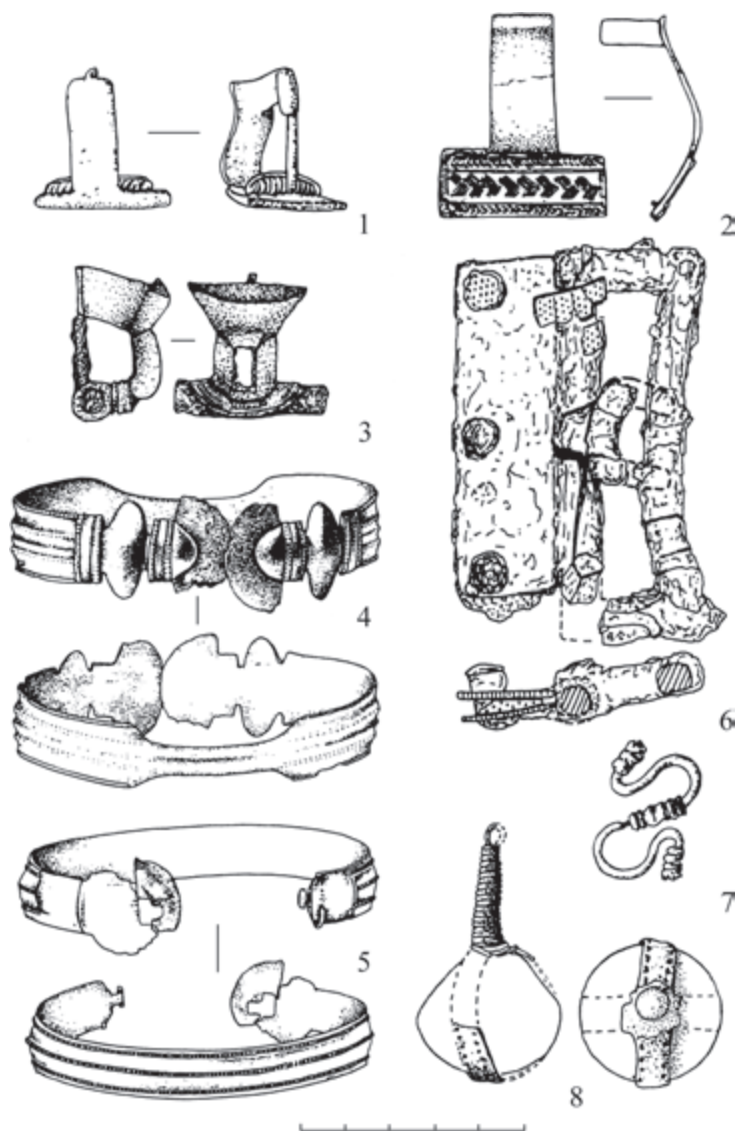
⁹⁰⁷ KULCSÁR 1997. Nemrégiben az is felmerült, hogy ez az összeolvadás olyannyira intenzív lehetett, hogy a kvádok királyai, a Tudrusok régi dinasztiáját Tacitus szerint (Germ. 42.) követő „idegen uralkodók” a szarmaták közül kerültek ki, és a 140-ben kibocsátott REX QUADIS DATUS feliratos érmék (224. kép) egyenesen egy szváb-szarmata királyt ábrázolnának (LÓPEZ SÁNCHEZ 2007. 102–103.).

⁹⁰⁸ AMMIAN. 17.12.

⁹⁰⁹ KULCSÁR 1997., KULCSÁR 1997A.

⁹¹⁰ VADAY 1980., VADAY 1987., VADAY 1989. 236. kat. 34., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994A., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2000., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003B.

257. kép • II–III. századi germán leletek szarmata sírokból 1: Almgren 151 típusú T-fibula Kenderesről (VADAY 1989. Taf. 43: 3. alapján), 2: Almgren 151 típusú T-fibula Szolnok–Szandáról (VADAY 1989. Taf. 101: 1. alapján), 3: Almgren 129 típusú ún. Einsprossenfibel Tiszavasváriból (ISTVÁNOVITS 1990. 2. kép 1. alapján), 4–5: pajzsos végződésű karperecpár Veresegyházról (MESTERHÁZY 1986. Abb. 4. alapján), 6: kettős peckű csat Hévízgyörkről (DINNYÉS 1991. 13. kép 2. alapján), 7: S alakú nyakláncpajz Jászberény–Csegelaposról (VADAY 1989. Taf. 34: 3. alapján), 8: pántolt gömbcsüngő Törökszentmiklósról (VADAY 1989. Taf. 131: 6. alapján)

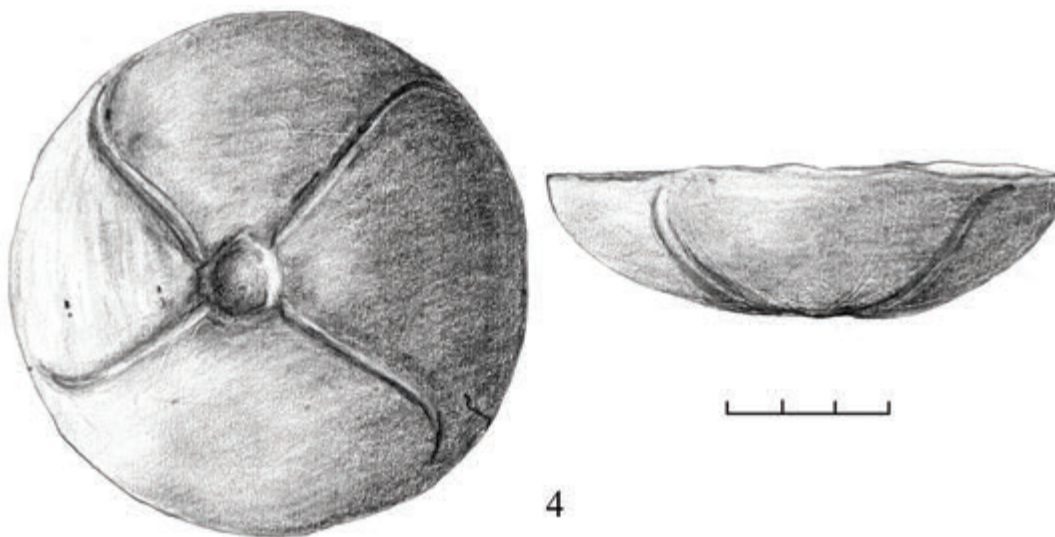
eltérőek.⁹¹¹ Kérdés, hogy a germánokhoz, illetve szarmatákhoz érkező római export alapvetően eltérő összetételében is – a terra sigillaták más-más típusai, a bronz- és ezüstedények mennyisége – (más okok mellett) ennek vetületét láthatjuk-e.

Míg a szarmata sírleletek között jól kitapintható a Przeworsk szomszédosság hatása, meglepő módon a szarmata telepeken csak ritkán találunk erre utaló tárgyakat, ahogyan a vandál terület teljes leletanyagában is legfeljebb elvélve fedezhetünk fel szarmata nyomokat. A Felső-Tisza-vidéken a kevert dák-germán leletanyag – amelynek vezérleletei Csengersima és Beregsurány lelőhelyek korai rétegéből kerülnek ki – hatása a szomszédos szarmatákra elhanyagolható.⁹¹² A távolabbi szomszédokkal, a kárpáti kurgánok műveltségének etnikailag erősen vitatott, valószínűleg dák lakosságával egyelőre ugyancsak nem sikerült semmiféle kontaktust kimutatnunk annak ellenére, hogy szállásterületüket a nemrégiben Csengersima határában előkerült, feltételeken ehhez a kultúrkörhöz sorolható, ámde leletanyagában erőteljesen germán jellegű temetkezés alapján nyugati irányban kiterjeszthetjük (227. kép).⁹¹³

⁹¹¹ Cassius Dio adatainak értékelését lásd ALFÖLDI 1942. 200.

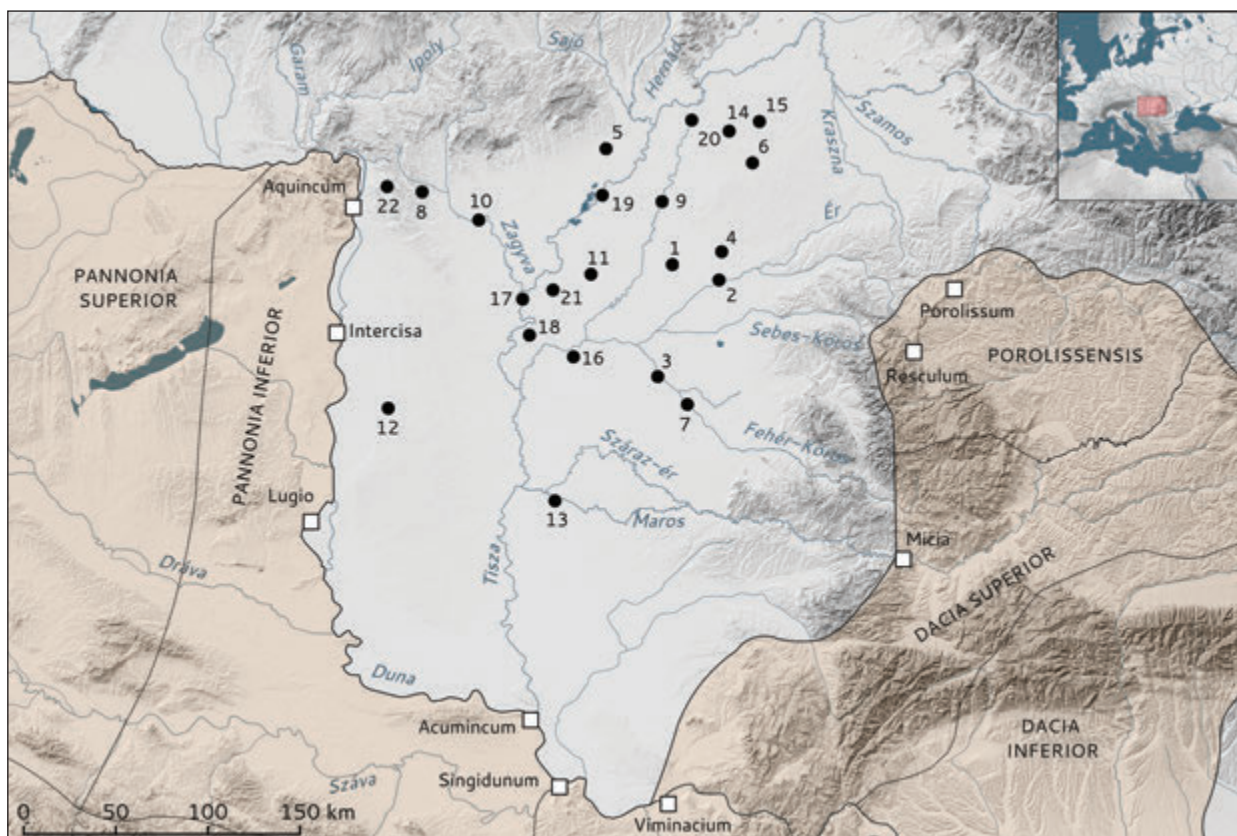
⁹¹² ISTVÁNOVITS 1993A., ISTVÁNOVITS 1997., ISTVÁNOVITS 2004., GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009. 45–66.

⁹¹³ RUSZANOVA 1993. 179–181. A csengersimai 2009-es publikálatlan ásatásra vonatkozó adatokat Jakab Attilának (Nyíregyháza) köszönjük! Ez a leletanyag (is) egyértelműen igen erős germán és római kapcsolatokra utal.

258. kép • Germán jellegű tárgyak szarmata környezetből 1: Tiszavasvári–Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (ISTVÁNOVITS 1990. II. tábla 1.), 2: Nyíregyháza–Császárszállás, Halomi-dűlő 23. sír (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásátása), 3: Tiszavasvári–Városföldje, Jegyző-tag 37. sír (ISTVÁNOVITS 1990. XXV. tábla 1.), 4: Monor–Berek (KULCSÁR 2003. 3. kép 2. alapján)

259. kép • A szarmata lelőhelyeken talált Przeworsk leletek elterjedése (Istvánovits–Kulcsár 2000. Fig. 1. alapján, kiegészítésekkel): 1: Báránd, 2: Berettyóújfalú–Hérpály, 3: Békés–Vizesbánom, 4: Derecske (Szolnoki László szíves információja alapján), 5: Gelej, 6: Geszteréd, 7: Gyulavári, 8: Hévízgyörk, 9: Hortobágy, 10: Jászberény–Csegelapos, 11: Kenderes, 12: Kiskőrös, 13: Kiszombor, 14: Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanya (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 15: Nyíregyháza–Oros, Auchan (publikálatlan, JAM, Istvánovits E. ásatása), 16: Szarvas–Lómer halom, 17: Szolnok–Szanda, 18: Tiszaföldvár, 19: Tiszafüred, 20: Tiszavasvári, 21: Törökszentmiklós, 22: Veresegyház

Míg a kvád szomszédságról elsősorban a telepletek tudósítanak, addig a Przeworsk szomszédokkal való kapcsolatokról főként a szarmata sírleletek alapján sikerült némi fogalmat alkotnunk. Az is világos, hogy a kölcsönhatások a kontaktzónában sokkal erősebbek, mint a szállásterület központjában. Az azonban ma még kérdés, hogy voltaképpen hol húzódott a szarmata terület határa, ha egyáltalán beszélhetünk ebben az esetben valamiféle meghúzható határról. ÉK-en Nagykárolyból ismerünk egy szarmata csatot. Az egyetlen szórvány darab felbukkanása véletlennek tűnhetne, ha az utóbbi évtizedek romániai kutatása nem hozna felszínre mind több szarmata jellegű telepennyagot.⁹¹⁴

A nagy háború gyökeres változást idézett elő a Kárpát-medencei Barbaricum etnikai összetételében, ami egyúttal megváltoztatta a barbár–római kapcsolatokat is. A germán előretörés, a római hadsereg barbarizálódása előrevetíti a birodalom hanyatlását. Marcus Aurelius személyében távozott az utolsó római császár, akinek volt egy – hamvába holt – koncepciózus megoldási javaslata a dunai provinciák katonai és politikai helyzetének hosszú távú rendezésére. Az alföldi szarmaták sorsát ettől kezdve legalább annyira meghatározta a germán szomszédság, mint a római.

⁹¹⁴ Ld. a 841. jegyzetet!